

ШЫН

№ 86
(18048)

2011 чылдың
август 2,
вторник

Садар өртээ
5 рубль.

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

Шинтиел-политиктиг солун

e-mail:shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

Кышка белеткел

Кады ажылдажылга

КЫЛЫР АЖЫЛДАР АМ-ДАА ХӨЙ

Үндүрген шиптирлерниң күсүлдезин
август айда катап хынап көөр болган)

Эрткен пятницада Тыва Республиканың Чазаа-
н Даргазының бирги оралакчызының хүлээлгезин
судип турар Виталий Монгушевич Бартына-Сады
-Довурак хоорайже сургакчылап, 2011-2012
ылдың кыжынынга белеткел ажылдарының чоруп
арының байдалын барып көргөн.

Виталий Монгушевичниң ажыл
"Тыва асбест" комбинатының
акчылары-биле ужура-
ан эгелээн. Электри энер-
аажылгааны дээш, "Тыва"
бүдүрүлгө чери "Ты-

байдалын көрүп, амыдыралының
дугайында сонургап айтырган.

Дараазында Виталий Монгуш-
евич күрүнениң унитарлыг бүдүрүл-
гө чери "Ак-Довурак чылыг", ди-
ректору Николай Очур-оолович

чериниң бо хүнде чээлиге алган
өрези 35 млн., оң иштинде электри
энергиязы — 20,2 млн., хөмүр-даш
— 3, 2 млн., хөмүр-даш сөөртүл-
гези — 1,1 млн., суг — 1,3, үндү-
рүлгө дээш 7 млн. рубль. Бо бар

черлеринге 17 млн. рубль өрелиг
болуп турарын чугаалавас арга-
жок, албан организацияларындан
чүгө Барыын-Хемчик кожуунуң
төп эмнелгези 3 млн. рубль өрелиг
арттышаан. Чамдык өрелиг чурт-
такчыларның хайы-биле өскөлөргө
өй-шаанда бүзүрелдиг болгаш
шынарлыг коммунал ачы-дузаны
чедирип бээри шаптараазыннар
таваржып турары чажыт эвес. Ын-
чалза-даа ак-довуракчылар 2011-
2012 чылдың күскү-кышкы үезин
менди эртер боор деп идеген тур-
мен" — деп тайылбырлады.

В.М. Бартына-Сады ийи улуг бү-
дүрүлгө черлериниң ажыл-чору-
дугазын өөренип көргөш, хоорай-
ның чагырга черинге дарый бай-
далга хуралды эрттирген. Аңаа
хоорайның чагыргазының даргазы
Ш.А. Ооржак, хоорайның чагы-
рыкчызының чуртталга хандырыл-
газының айтырыгларын харылаар
оралакчызы В.В. Еромаев, "Ак-До-
вурак чылыг" бүдүрүлгө чериниң
директору Н.О. Сарыглар, ООО
"Тыва асбестин" директору М.М.
Макаев дээш, оон-даа өскөлөр ки-
ришкен. Хуралдың киржикчилери
тайылбыр отчеттарны берген
соонда дараазында шиптирни
хүлээп алганнар:

1. "Ак-Довурак чылыг" бүдү-
рүлгезиниң директору Н.О. Сарыг-
ларның кышка белеткел дугайында
информациязын чугулалап көөр.

2. Септелге ажылдарын чору-
дарда акшаландырышкынның
чедишпейн турары-биле "Ак-До-
вурак чылыг" бүдүрүлгө чериниң
берге байдалда келгенин айтыр.

3. Күрүнениң унитарлыг бүдү-
рүлгө "Ак-Довурак чылыг" өй-
шаанда кышка белеткелдин доозар
сорулгалыг ТР-ниң Саң-хөө яамы-
зы-биле хоорай чагыргазы сүме-
лешкеш, Барыын-Хемчик кожуун-
уң болгаш Ак-Довурактың бюд-
жет албан черлериниң сентябрь,
октябрь айларда алыр ужуруг
чылыг энергиязының акшаланды-
рышкынын амгы үеде шилчидип-
тер аргазын өөренип көөр.

4. Тыва Республиканың Үлетпүр
болгаш энергетика яамызы "Тыва-
энергосбыт" ААН-биле септелге
үезинде электри энергиязын док-
таамал дамчыдар дугайында чугаа-
лажыр. Саң-хөө яамызы-биле сеп-
телге ажылдарын доозар дээш
немелде 1,2 млн. түңгө акшалан-
дырышкын айтырыын тургузар.

(Уланчызы 2-ги арында).

ТЫВАДАН МООЛДУҢ НААДЫМЫНДА

Июль 29-та ТР-ниң Чазааның
Даргазы Шолбан Кара-оол Моол-
дун Убса-Нур аймааның губер-
натору Эрдэнэсүрэн Цасчихэр-
биле ужурашкан.

Эрткен неделяда Моол импе-
рияның тургустунганындан бээр
805 чылга, Улус революциязының
Наадымга 90 чылдаанынга киискээ-
нинден болгаш Моолдун малчынна-
рының чаңылчаан байырлалынга
тураскааткан хемчеглер эрткен.
Тывадан делегация аймактың эрге-
чагыргазының чалалгазы-биле
байырлалдарда киржип турар.

Тывада Даштыкы экономиктиг
харылзаалар талазы-биле агент-
лелдин дыңнатканы-биле алырга,
июль 29-та тыва делегация байыр-
лалдың албан-езузу-биле ажылдыш-
кынынга киржип, мөгелерниң
хүрежин барып көргөн соонда, ал-
бан-езузуңуң хүлээп алышкынын-
га экономика болгаш культура та-
лазы-биле кады ажылдажылга ду-
гайында айтырыгларны чугаалашкан.

Күштүг болуп турар хоойлужу-
дуга езугаар Тыва Моолдун Убса-
Нур аймаа-биле кады харылзааны
чаңчыл езугаар тудуп турар. Рес-
публиканың Чазаа биле Убса-Нур
аймактың чагыргазының аразында
кады ажылдажылганы чорудуп
турар элээн каш документиер
чардынган: садыг-экономика, эр-
тем-техника болгаш культура ха-
рылзааларының, кызыгаар кыдыы-
ның кады ажылдажылгазының
дугайында (2002 чыл), көдээ ажыл-
агый, өөредилге болгаш эртем, ка-
дык камгалал адырынга кады
ажылдажылганың дугайында ду-
гуржулга.

2003 чылда Тываның төлээ черин
Улангомда ажиткан. 2009-2010
чылдарда моол тала-биле кады 11
садыг-саарылга делгелгелери бол-
гаш кызыгаар кыдыының садыгла-
жылгазын организастап эрттирген.
Фестиваль, эртем-практиктиг кон-
ференция болгаш симпозиумнар
киржири-биле делегацияларны
солчуп чорудуп турган. Тываның
өөредилге черлеринде бюджет
үндөзінде Моолда тываларның
төлээлери өөренип турар.

2008 чылдан бээр Тыва Убса-
Нур аймактың Тэс сумузуңуң электри
энергиязы-биле хандырып турар.
Моол тала Россияның "Шара-
Суур" автомобиль эрттирилге
пунктузу-биле кызыгаарлаттынып
чыдар Моолдун "Тэс" эрттирилге
черинге электри шугумун тудары-
ның дугайында айтырыгны көдүр-
ген турган. "Тываэнерго" ААН ка-
ды акшаландырышкынның үндө-
зини-биле электри шугумуңуң ту-
дуун дооскан, энергияны дамчы-
дып берип турар апарган.

Сөөлгү кады эрттирген хемчег-
лерниң бирээзи — россияжи бол-
гаш моол сайгарлыкчыларның бо
чылын эрттирген хуралы. Россия-
ның сайгарлыкчылары сүт продук-
цияларын, алгы-кешти болбаазыра-
дыр, өг, кидис, идик бүдүрер цех-
терге барып четкен.

ТР-ниң албан-езузуңуң
сайтызы.

Ажылчылар-биле ужуражылга.

быт" ААН-ге өреленген
он ажылын май айның
соксадып каапкан, а
аршанын февраль ай-
лаан. "Бирээде, чайгы
ол үеде ажылчын киж
аржаан барып, кадык-
жылгаксаар, ийиде, күс
келген, улус ажы-төлүн
елеткээр, ынчангаш ак-
оларга чугула. А бо
тың ажылдакчылары
лар иштинде шалынын
аан. Ынчангаш силерге
ке чедир бо айтырыгны,
тургаш, үзе шиптир-
лып, ону бодум амы-хуу-
а-хайгааралга ап тур
п, В.М. Бартына-Сады
иң күүседикчи директо-
Макаевке дорт болгаш
аалаан.

журажылга соонда даг-
олбаазырадып турар
дип, комбинаттың кол
рүрү, ында ажылдап ту-
стан, Киргизиядан кел-
иларның чурттап турар

Сарыглар-биле ужуражып, кышкы
одалга сезонунуң дугайында чугаа-
лашкан. "Одалга-энергетика комп-
лекзиниң септелге ажылдары
Тыва Республиканың Чазааның 2011
чылдың май 20-де "Чуртталга-
коммунал ажыл-агыйның болгаш
одалга-энергетика бүдүрүлгелери-
ниң 2011-2012 чылдың кышка
белеткелиниң дугайында" №321
доктаалында бадылаттыг хем-
чеглер езугаар эгелээн. Ниитизи-
биле белеткел ажылдары 41,74%
хуу күүсеттинген, оң иштинде ко-
телдарлыг цехте — № 6,7,8 котел-
дарның дээрбелериниң агаарлааш-
кын хүртүлерин, № 8 котелдун үрер
дээрбесин, № 6,8 котелдарның ыш
сорар дериг-херекселдерин сеп-
тээн. Электри, турбина, одалга
бээр цехтерде, чылыг дамчыдар
четкилерде хыналда болгаш
септелге ажылдары кидин түлүк.
Ынчалза-даа "Тываэнерго" ААН-ге
өреленгениндан бүдүрүл-
ге чери август дөрттөн эгелеп элек-
три энергиязы чок артарының кы-
рында келген. "Ак-Довурак чылыг"

өрелерниң болгаш акшаланды-
рышкынның чедишпейн турары-
биле кышка белеткел ажылдары
ара соксап, улуг бергедээшкин-
нерге таваржып болур" — деп, Ни-
колай Очур-оолович бүдүрүлгө
чериниң иштики девискээринге
чоруп турар үезинде тайылбырлап
чугаалады.

Ниитизи-биле күскү-кышкы
сезонга хоорайның белеткелиниң
дугайында Ак-Довурак хоорайның
чагырыкчызының амыдырал хан-
дырылга айтырыгларының талазы-
биле оралакчызы Владимир Вик-
торович Еромаев мынчаар чугаа-
лап турар: "Кышка белеткел ажыл-
дары план езугаар чоруп турар, бо
хүнде көрдүнгөн хемчеглерниң
улуг кезии херек кырында бот-
танган, а арткан ажылдарны сен-
тябрь айга чедир доозарын кы-
зыдар бис. Социал-культура албан
черлери, өскээр чугаалаарга, шко-
лалар, уруглар садтары, эмнелге-
лер 95% хуу кышка белең деп бо-
лур. Оон-биле чергелештир чурт-
такчы чоннуң коммунал ажыл-агый

КЫЛЫР АЖЫЛДАР АМ-ДАА ХӨЙ

(Топчүзү. Эгези 1-ги арында).

5. Коммунал ачы-дуза чедиргени дээш төлөвөй турар херег-лекчилер-биле "Ак-Довурак чылыг" КУБЧ-ның юридиктиг эргелелиниң ажылын күштелдирер.

6. Барыын-Хемчик кожуунуң чагырга чери кожуунуң топ эмнелгезиниң наркология салбырының 3 млн.рубль орезин төлээриниң дугайында айтырыгны август айның сеске чедир шийтирилээр.

7. "Тыва асбест" бүдүрүлгө чериниң ажылчынарының шалынын төлээриниң талазы-биле графикти тургускаш, август 5-тен тура ону херек кырынга боттандыраар.

Хурал соонда В.М. Бартына-Сады Барыын-Хемчик кожуунуң

Кызыл-Мажалык суурда ийи каът хөй аал ишти чурттаар бажыңна-рының кышкы одалга сезонунга белеткелин хынал көргөн. Бажыңна-рының чурттакчыларының тайыл-бырлап турары-биле алырга, Чүргүй-оол кудумчузунуң ийи каът бажыңнарында хөй чылдар иштинде чылыг эвес база изиг суг чок болганындан аңаа амыдырап-чурттаары хүнден хүнге бергедеп келген. Амгы үеде бажыңнарының мурнун оңгарлай казып каапкан, чүнү септеп, кылып турары билдинмес, чаш ажы-толге-даа, улуг-ларга-даа айылдыг байдал тургустунуп турар. Чогуур албан черлери бо айтырыгны шийтирлеп бээр болза деп база катап дилеп турарын чурттакчылар чугаалады. В.М.

Ажыл-ажыгжы хурал кидип түлүк.

6 дугаар котел ажылга белен.

Бартына-Сады ону база кичээнге алгаш, айтырыгны дарый шийтирилээрин кожуун болгаш суур чагырга черлеринге айтыркан.

Чазак Даргазының бирги оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар Виталий Монгушевич Бартына-Садының Барыын-Хемчик кожуунче ажылчын үнүүшкүнүнүн түннелинде чаңгыс черге тапталып турган элээн хөй айтырыглар көдүрлүп, оларны шийтирилээриниң аргалары тытып, Ак-Довурак

хоорайның болгаш Барыын-Хемчик кожуунуң кедизинде сайзыралының дугайында ажыл-херекчи чугаалар кылдырган. «Сайгарып турган айтырыгларынга хамаарыштыр хүлээп алдырган шийтирилерин, саазын кырынга артып калбазы-биле август айның эгезинде база катап тус черлерге барып, шийтирлениң күүселдезин хынал келир мен» — деп, ол байырлажып тура, сагындырып чугаалады.

Моон-биле база бир дүшкүүр-

лүг ажыл-херекчи хүн д. Бо ажыл-албан үнүүшкүнү үезинде Виталий Монгу кыдыындан эскерип ту шийтирлиг, чөптүг, шыңгы чын тура-соруктуг, шалыг болду. Ынчангаш кожуун биле Чазактың аразын, ажылдажылганың оруу уларып быжыгар дээрзи чигэ.

Азияна ХОМ

Авторнун тыртты чуруктары.

БО АЛБАН ЧЕРИ КЫМГА ХАМААРЖЫРЫЛ?

• Айтырыг ажык бооп артпышаан

2010 чылдың февраль 18-те РФ-тиң Президентизи Дмитрий Медведевтиң чарлыын езугаар эзириктер сергедир албан черин 2010 чылдың июль 1-ге чедир Иштики херектер яамызындан Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызының хандырылгасынче дамчыткан турар уjurлуг дээрзин эки билир бис. Ынчалза-даа бистин республикада ук чарлык бо хүнге чедир күүсеттинмейн турар. Бүгү-россияда болуп турар Иштики херектер яамызының реформаының хайымынга бүгү чүве «туманналып», эзириктер сергедир албан чериниң салым-хуузу дүвү чок далай дег билдинмес болуп артпышаан.

Эзирик кижичи чурум үрекчизи бе азы аарыг кижичи бе, эзириктер сергедир албан черин кым бодунуң хандырылгасынга ал алырлы? Бо айтырыгга 2010 чылда-ла РФ-тиң кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө сайыды Татьяна Голикова мынчаар харыылаан: «Эзириктер сергедир албан черин бистин яамызының хандырылгасынга алырын планда корбейн турар бис. Чүге дээрге эрге-хоойлу хайгаараар болгаш эзириктер сергедир хүлээлге бисте чок». Ынчалза-даа июль 1-ден эгелээш республиканың Кызыл хоорайда болгаш 4 кожууннарында эзирик улус сергедир албан черлерин хаал, ооң ажылын соксаткан. Тургустунуп келген берге байдал Кызылдың дүрген дуза чедирер станциязынга кончук салдарлыг болган. Июнь айда 90 ажыг «эзирик диагнозтуг» кижилерге хамаарыштыр келдиришкин болган болза, а июль айның чүгле баштайгы 10 хонуунда безин 51 келдиришкин болган. Ол чүнү чугаалап турарлы? Хоозун чарыгдалдардан аңгыда езулуг эмчи дузазы хереглеттинип турар улуска дүрген эмчи дузазы чедир-тинмейн турар ышкажыл!

ТР-ниң иштики херектер сайыды Александр Лобановтуң чугаалап турары-биле алырга, иштики херектер органнарының хүлээлгези хөй. Чүгле чурум үрзүн, хоойлу хажыткан эзирик кижилерни иштики херектер органнары хаара тудар уjurлуг. Кысказы-биле чугаалаар болза, иштики херектер органнарының хүлээлгези—хөй-ниити черлеринге айыл чок чорукту хандырып, эзирик улусту хөй-ниити черлеринден ырадыры бооп турар. А оларны сергедип-секпередип, элээр байдалже кириери-

эмчилерниң дорт хүлээлгези.

Мындыг хевирлиг тургустунган нарын бо байдалга хамаарыштыр ТР-ниң Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызының сайыдының бирги оралакчызы Наталья Беспалова-биле болган чугааны номчукчуларымыска чедирээли.

—Наталья Вениаминовна, эзириктер сергедир албан черин кадык камгалалын-че шилчидер дугайында РФ-тиң Президентизиниң чарлының күүселдезиниң талазы-биле бистин республикада байдал кандыгыл?

—Федералдыг деңгелге эзириктер албанының эрге-хоойлузу чурумчудуп доктааткан тускай дүрүмнүн нормативтиг эрге-хоойлу актызын ажылдап кылбаан шаанда, кандыг-даа ажыл чоруттунмас дээрзи билдингир. Өске регионнарда эзириктер сергедир албан черин кадык камгалал органнарының шымдай-ла дамчыдыптарга, байдал көскүзү-биле нарыыдаан. Чүге дизе, медицинада «эзирик» деп аарыг хевир чок, медицинада чүгле алкоголизм аарыындан аараан деп билиг бар. Ындыг аарыг улусту элээн үе дургузунда эмнээр бис. Ынчангаш эзириктер сергедир албаны дүрген нарко-логтуг дуза чедирер салбырже тускайлаан. Ынчалза-даа аңаа арагадан хораннанган, үр үениң дургузунда элээр байдалже кирбээн улус эээр болгай. Кызыл хоорайда ыңдыг хевирлиг эмнелге албан черлеринге нарко-диспансер болгаш республиканың №1 эмнелгезиниң токсикология салбыры хамааржырдыр. А аарыг эвес, аңаа-ла кандыг-бир болушкун уржуундан арага ижип алган, каш шактын дургузунда эзирик байдалдан үне

ТР-ниң кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө сайыдының бирги оралакчызы Наталья Беспалова.

бээр кадык кижини эмнелгеге чыттырып эмнээр болдунмас. Эзирик кижичи каш-ла шактын дургузунда удуптарга элээр байдалже кире бээр болгай.

Өске регионнарда, ол ышкаш Алтай крайда таарымчалыг байдал чогуңдан эзириктер сергедир албан черин организастаарын ойталап турар. Бисте база байдал шак-ла ыңдыг. Бир эвес аарыг кижилер чыдар 67 орун-дежектиг республиканың наркодиспансеринге эзирик улусту чыттырып туруп бээр болза, езулуг аарыг кижилер канчаарлы!

—Александр Лобанов эзирик улус албанга тускай оран-саваны аңгылаар дугайында дыңнаткан болгай?

—Бир дугаарында, эзириктер сергедир албанын оран-саванын доозарынга 12 млн. ажыг рубль хереглеттинер. Ындыг акша

бистин яамызының бюджетинде көрдү. Ийде, ук оран-сава федералдыг өнүгүгиге хамааржыр, ынчангаш ону хөй-ринге эвээш эвес акша-хөреңги херек биске Иштики херектер яамызы кандыг кадрлар, эзириктер сергедир албанын-рар акша-хөреңги, шалың акша-зы чижектиг чүүлдер дамчытпас. Ын-эмнелгеге тускай салбыр ажыдары болдунмас, а аарыг кижилерни э-кижилер-биле каттай чыттыраары кан-болдунмас дээрзи чугаажок.

—Бо байдалдан үнериниң кан аргаларын өөренип көрүп турарлы?

—Ниитилелге эзирик улус сергедир-чугула херек. Ынчап кээрге, ол алба-ажыл-чорудулганын шын организаста-эргежок чугула. Ол ышкаш муницип-тургузугларга ол албан чериниң аж-чорудар арганы бээр болза эки. Маңа-иштики херектер органнарының бо-эмчилерниң сырый харылзаазы, а-ажылдажылгасындан бүгү чүве хама-Кажан эзирик кижиче эмчи кижиче-чедирип турган таварылгада чүү-даа-болур болгай. Ынчангаш амгы үеде ме-чок эзирик кижини чогуур черле-чедирериниң дугайында тускай схем-ажылдап кылып турар бис. Дүрген-чедирер станцияның ажылын шын ор-застан, эзирик улустуң сөөртүлгези бо-эмнелге албан черинге хондурганы-төлөвиринге хамаарыштыр айтырыг-шиитпирлээр. Амгы үеде тургусту-байдалга хамаарыштыр өске-даа а-черлери-биле бүгү-ле таарымчалыг-ларны Чазак деңгелинге өөренип көр-

—Тайылбыр бергениңер дээш че-дивис.

Эзирик кижичи чурум үрекчизи бе аарыг кижичи бе дээрзи ам-даа билди-болуп артпышаан. Ынчалза-даа РФ-Президентизиниң чарлыын кандыг-маргыш чокка күүседир апаар. Ын-чурттакчы чоңга таарымчалыг байда-тургузары-биле чогуур хемчеглерни а-алыры эргежок чугула.

Алдынай БАДЫ-

чугаалаш

«СУГ-БАЖЫ — БИСТИҢ ЧОРГААРАЛЫВЫС»

• ТАР-ның 90 чылынга чаа ном

Бо ном чырыкче үнүп чыдырда, мен авторларның кезинден ооң бир кезээн дилеп алгаш, ону улуг ууругал-биле номчаан мен. Номнуң авторлары — Шаңгыр Пичи-оолович Куулар биле Кара-оол Андреевич Маспык-ил. Авторларның бижири турары: «Номга херек бар материалдарны чыып, шыгжап, чоктарын бижири, немеп рзувусса, факт-материалдарывыс шору көвүдөп келген. Тарны чаңгыс черге мөөңнээш, Тыва Арат Республиканың 90 чыл оюнга тураскааткан номдан дүрөр-дир, байырлалга белек болгай-ла деп дугурушкан с. Ам дугуржулгавыс чогааны бо».

он ап көөрге, ийи хоочун улуг байырлалга тураскаат- элээн шагда-ла баш удур планнап алган турганы ил- р. «Суг Бажы — бистиң чор- ывыс» деп ном кончук уе- а үнген деп билир кижилер болган.

Ол бистиң төөгүсүккө база мелде, кирилде болур иге чигзиниг турбас. Номнуң маанын уран-чеченин, ды- бөдүүн, билдингирин база сей тыртып каайн. Ам «Суг — бистиң чоргааралывыс» нун кыска утказы-биле ном- рны таныштырып көрейн.

«Чоптүг доктаал» деп эге- элээр. Чүгө? Авторларның турары: Монгуш Буян-Ба- иле Иннокентий Сафьянов- зынг-даа тураскаал тур- еп бодал, саналды, бо та- ле Чазак доктаалын деткип ыс ол.

рлар Суг-Бажының төөгү- ан ындыг, мынчан мындыг ел ниити домактар, сөстөр- кивейн, а болган болууш- и, барымдааларга үндези- үскени солун бооп турар. ын «Үш аттыг, үш турас- суур» деп эгеден тодаргай олур. Үш дугаар тураскаал туң Улуг дайынныч чор- өрт Оюн алышкыларны, авазын кезээ мөңгөдө- тан тураскаал болур. Үш тураскаалдыг суур Коче- ээнгейге албаска, Тывада а чок, Россияда та кандыг

а дөрт Оюн алышкылар- йында тодаргай бижээн. дугайын авторлар мурну- нда база бижээн. Ам ның бижири турары-биле Суг-Бажы (Кочетов) дуга- ң төөгүзүн, ат-алдарлыг ын бижири тургаш, Оюн рны оюп эрте бээри шуут с чүве болду. Ынчангаш онунда бижээн номувуста шкыларның дугайында и бо номга чартык чам- алап кирир ужурга тавар- ». Ол черле чөп боор.

ажы — бистиң чоргаара- мда «Берлин четкен тыва » деп улуг очерк бар. оңтай дугайында чогаал очеркти үр үениң иштин- е тыртып келген бис дээр болду. Очеркти черле эер деп планныг, күзел- и бис. Ол күзеливис ам ы ол дээр авторлар салгакчылар, уламчы- дугайында очерктер кирген. Тываның төө- дүр улуг болуушкун Суг- олуп эрткен. Ук Чыыш- икчилеринден эгелээш, ыске чедир салгакчы- чылакчыларны тодара- улус болду. Амгы үеде турттап чоруур Дадар Бегзи дээр хоочун бар.

Ооң ачазы Даржаа Бегзи Улуг Чыыштың төлээлерин ашкарар- чемгерер кончук харысалгалыг даалганы күүседип турган. Ооң оолдары Дадар, Сагды ат-алдарлыг кижилер болган.

Шаңгыр Пичи-оолович Куулар — база ол ада-өгбелерин салгакчы- зы, оларның революстуг херээннн уламчылакчызы. Ол Таңды кожуун- нун улус депутаттарының район Советинин күүсекчи комитетинин даргазынга хой чыл ажылдаан, хой- хой эки, ажыктыг ажыл-херекти бүдүрүп каан салгакчы-дыр.

Дараазында салгакчы — Любовь Тиртык-ооловна Оюн. Ол Кочетов суурга төрүттүнген. Сөөлүндө келгеш, Любовь Тиртык-ооловна Кочетов сумузунун даргазынга дыка хой чылдар иштинде ажыл- даан. Амгы үеде кожуун чагыр- газынын килдис эргелекчинде ажылдап турар.

Амгы үеде Таңды кожуунун чагырга даргазы Сергей Чорбаа- евич Ондарны улус колдуунда би- лир апарган. Бо дээрке чингине сал- гакчы, уламчылакчы болган кижилер. Ооң кырган-ачазы Бошка-Хаа 1921 чылда Суг-Бажыга болуп эрт- кен Улуг чыыштың анаа бөдүүн кир- жикчизи эвес, а ооң чингине, бү- рүн эргелиг төлээзи турган кижилер. Кырганнарның сактышкы- нындан алырга, чаңгыс чер-чуртту- лары ону Арат Төлээзи деп шолал- лаар турган чүве-дир. Салгакчылар, уламчылакчылар дугайында номда парлаан материалдардан тода билип ап болур. Сагыш-сеткил эрт- кен үени сактып, келир үени бодап чоруур болгай. Ынчангаш хоочун- нар боттарының бодалдарын улам- на ханызы-биле илередип, мындыг ат-алдарлыг төөгүлүг суурнуң чурт- такчы чону, эрткен оруунга улам сорул кирип, чоргаарланып, ам он- на чыл болгаш ТАР-ның 100 чыл оюнга белеткенип, ынчан өскер- лишкиннер, чедишкиннер, чаар- тылгалар улам хой болурунга бүзү- реп, ылаңгыя, мында ат-сураа кир- ген уламчылакчылар, салгакчылар ам-даа хойну кылып тургаш, бо «Суг Бажы — бистиң чоргааралы- выс» деп номну уламчылап, ТАР- ның 100 чыл оюнга түңнээр боор деп идегеливисти арттырдывыс. Бо ном орта онза рольду ойнаар апар боор.

Берлин четкен тыва эки турачы Оюн Соктай Мумбаровичинин өг- бүлөзинин дугайын, ол өг-бүлениң аныяк, чаш салгакчыларының дуга- йын тода бижээнин сонургадым, таарзынар кижилер болдум. Соктай Оюн 1930 чылда Күрүмаа Баданов- на Оюн-биле өг-бүлө туткан. Олар- сес уруг-дарыгны өстүрүп, өөредип, ажыл-ишке кезээ, туттунур кыл- дыр дадыктырган ада-ие. Соктай- ның сес ажы-төлүндө ам бары ийи кижилер. Тиртыг-оол Соктаевич Бай- Хаакта уруглары-биле кады чурттап олурар. Тиртыг-оол Соктаевичинин угбазы Шаңган аксында Даштыг- Хонаш деп черде арат ажыл-агыйы

кылып олурар. Ол дээрке ат-алдар- лыг Кызыл-Уруг-дур. Кызыл-Уруг Соктаевичинин бир онзагайы — ооң күш-ажыл дептеринде чүгле чаңгыс демдеглел бар. Саанчылап кирген, пенсиялап үнген деп. Ооң эң онза- гайы — ол 12 уруг-дарыгның (6 оол, 6 кыс) ынак иези. Олар шупту ка- дык-чаагай, шупту өг-бүлелиг, шуп- ту бижири-билигилг, шупту ажыл- хоожулдуг. Магалыг аа! Соктай биле Күрүмааның уругларының уруг-дар- ыы, уйнуктарының база уйнукай- ларының ажы-төлү каттышкаш, 200 кижилер четкен. Дайынчының салгак- чылары өзүп көвүдөп-ле турзунам!

Оон ыңай номда Мөңгө биле Александра Оюннарның өг-бүлөзүн бижири көргүскен. Оларның он ажы- төлү янзы-бүрү улуг-биче ажыл- дарда ажылдап чоруурлар. Оглу Сергей Мөңгөевич — Тыва Республи- каның көдээ ажыл-агый яамызының оралакчы сайыды, Андрей Мөң- геевич — Кочетов ортумаа школазы- ның директору. Авторлар Кочетов суурда, сумузунда Кызыл-Уруг, Мөңгелеринин өг-бүлөзи ышкаш өг- бүлөлөр эвээш эвес деп чүвени көргүзөр сорулгалыг хире.

Номда чамдык очерктерни орус дыл кырында бижээн, парлаан. Ол кончук эки. Бистиң номчукчулары- выстың хой кезини орус, тыва ийи дылдыг болгай. Номну кым-даа, ка- жан-даа сегирип алза, номчуур чүве тыпты бээр. Орус дыл кырында пар- лаан «Дружба, выкованная в борьбе и труде» деп очеркте бо- луушкуннар Би-Хемде болуп тур- рар. Мында кандыг-даа удурланыш- как чүве чок. Теманы — революция, орус, тыва эп-найырал, кады ажыл- дажылга. Бо болуушкуннар аразын- да харылзаалыг. 1921 чылда Суг- Бажыга Тыва Арат Республиканың таваан салган. Ол-ла чылын Би- Хемнин Кара-Дытка тыва арат- тарның революстуг намы (ТАРН) үндеилеттинген. Бо ийи болуушкун Тываның төөгүзүнге кижилер бодап четпес улуг ужур-дузалыг болган. Ону кижилер бүрүзү угап билир болза эки. База бир демдеглексеп турар чүүлүм бар. Чүл дээрке, номнуң даштыкы картының каасталгазы- дыр. Ону чараш, көрүштүг кылган. Суг-Бажы суурже кирер Чал- Оруктуң ийи талазында Могай база Шанчыг дагларының тода, чараш көстүп турарын онзалап айтыр бо- дадым. Ооң аразын күчүлүг, дааш- шимээнниг, балык-байлаңныг, эрин дугаар чайыраңнаан кызыл- кат, чыжыргана, чодураа каастаан ат-сураглыг Элегес хем чара агып баткаш, Улуг-Хемче кирген болгай, ону билир улуска эргим болгаш чоргаарал-дыр. Чараш-тыр!

Кысказы-биле түңнээрке мын- дыг, бирээде, бо ийи хоочун — Шаң- гыр Пичи-оолович биле Кара-оол Андреевич Тыва Арат Республика- ның 90 чыл оюнга төлөптүг белекти сөңнээр-дир. Ол дээш оларга өөрүп четтиргенин илеретсе, черле артык эвес. Ийде, мен бодаарымга, бо ийи хоочуннуң ажылын, идепкейин демдеглээр үе келген. Болар чүгле «Суг Бажы — бистиң чоргааралы- выс» номну чырыкче үндүрген эвес, моон мурнунда «Оюн алышкылар», «Таңды кожууну», «Хөгжүм взво- дунуң дайынчызы», «Эжим дуга- йында сөс» дээн ышкаш номнарны бижири, чырыкче үндүрген хоочун- нар бо. Боларның бо номнары Тыва- ның төөгүзүнге, амгы база келир салгалдарга улуг ужур-дузалыг болур дээрзинге бүзүрээр мен.

Светлана БАЛЧЫР.

Уттундурбас чалыы назын ШКОЛАЧЫ ЧЫЛДАРЫВЫС

Бо үеде школа доозукчуларын көөрүмге чараштарын, аныяк, угаанныг, дидим, чүткүлдүг уруглар, оолдар доозуп турар-дыр. Ону көргөш, 40 чыл бурунгаар кады Самагалдай ортумаа школазын дооскан эштеримни сактып, ынчан бистер база амгы доозукчулар ышкаш турган боор бис деп бодап олур мен.

Тывавыстың бурунгу төвү Сама- галдай школазынга хой-ле ат- алдарлыг башкылар өөреникчи- леринге быжыг билигни берип, өөредип, кижизидип чорааннар. А доозукчулары республикавыстың янзы-бүрү булуңнарында ажылдап, Тываның хөгжүлдөзү дээш кызы- маккай ажылдап чоруурунга сет- килден өөрүп, бодум база ол шко- ланың доозукчузу болганымга чор- гаарланып чоруур мен. Авам башкы чораан болгаш ындыг ийикпе, сак- тырымга уруглары бистер школага- ла хүнээр турган-дыр бис. Ки- чээлдер соонда школаның хой- ниити ажылынга киржири, пионер отряды, класс даргалап, 9-10 класс- тарга комсомол эге организация- зын удуртуп, эш-өөрүм-биле каш янзы-бүрү айтырыгларны сайгарып, иштирлежири чордувус.

Ол үеде школачылар спортка дыка хандыкшылдыг турган. Чайгы үеде волейбол, футбол, баскетбол, туризмге, а кыжын хаак маргыл- дааларынга үзүк чок киржир боор чүве. Ынчан улуг спорт залдары чок-даа болза, школа чанында спорт шөлүңгө суурувустун чараш стадионунга улуг-бичии кижилер доктаамал дыка хой турар. Өөре- никчилерни спорттуң янзы-бүрү хевирлеринге хаара тудуп, күш- шыдал талазы-биле шыырак болзун дээш өөредип чораан бистиң класзывыс башкызы, боду биатлонга республика чемпиону чораан Тыва Республиканың алдарлыг башкызы Седен-оол Сандый-оолович Оюнну улуг хүндүткел-биле сактып чоруур бис. База ол ышкаш өске эртем- нерниң башкылары: Х.М. Уванзай, Ч.К.Ондар, Н.Тарачы, Д.Ч.Кочага, школа директорлап чораан Н.И.Та- раачы, орус дыл башкызы М.В. Ге- расимова, химия башкызы В.Ч.Он- дар, физика башкызы Г.В. Суз- дальцев дээш, өске-даа башкылар биске быжыг билигни берип, ажы- лынга, мергежилдинге дыка бер- динген чорааннар.

1971 чылда 10 «а» классты 5 оол, 19 уруг доозувус. Аравыска 5 орус уруглар: Горбунова, Ива- нова, Бровкова, Кибизова, Шергина база Сергей Курганский олар-биле эп-найыралдыг өөренип турдувус. Кижилер бүрүзүн бижири дээрке бол- дунмас, оода чамдыктарын сактып

көрейн. Олар ам күш-ажылдың хүндүлүг хоочуннары, аныяктарның дагдыныкчылары, кырган-авалар, кырган-ачалар апарганнар. Көдээ ажыл-агыйның хоочуннары: Ал- дын-Херел, Баржай, Сувандии-Эне, Дөнчүн-Луду, Санчай Монгуш; башкылар А.Б.Ооржак школага күш-культура башкылап турган, оон Иштики херектер яамызынга под- полковник эрге чедир ажылдаан, Кызыл-оол Допуй — Би-Хем ко- жуунда башкы, Горбунова, Иванова — Кызылда кижилер эмилири, Ира Севек (Ак-Чыраада), Н.Д.Очур, садыг, алгы-кеш хүлээп алыр шу- гунда В.И.Сарыг-оол, Сундуй Салчак, Кезегети, Дүн-Сагаан дээш база оон-даа өскелер.

Аарыг-халаптың уржуундан бистен эрте чарылган эштеривис: Артаев, С.Комбуй-оол, В.С. Очур, Н.Тараачы, Сергей Курганский оларның чырык омур-хевири бис- терниң сеткил-сагыжывыста кезээ- де уттундурбас.

10 класска турувуста Кунгуртуг суур чурттуг Володя Очур өөренип келген, физика кичээлинге (мээн- биле) чаңгыс партага олурган бис. Таныжып, чугаалажып келиривиске математика, физика эртемнеринге улуг сонургалдыг болган, шыырак өөренири, боду алызындан аажок бүдүштүг, топтуг аажы-чаңгыг, чараш омур-хевирлиг, мен ону чоорту сонургай берген мен. Ынчан школачы найыралывыс чоорту ынакшылче шилчип, 1975 чылда өг- бүлө туткан бис. 30 чыл хире кады оолдуг, кыстыг аас-кежиктиг чурт- тадывыс. Аар аарыгның хайы-биле эжимден эрте чарылдым. Боду төрөөн сууру Кунгуртугже чүгле самолет-биле ужуп чедер боорга ийикпе, ужудукчу болуксап чораан кижилер. Кырган-ачазының бүдүштүг аажы-чаңын, чараш омур-хевирин дөзөөн 3 оол, 3 кыс уйнуктары ооң бүтпээн күзелдерин ботландырып уламчылаар дээрзинге бүзүрээр мен. Сөс-домаа чечен, шүлүк би- жири шенеп чораан кижилер. 1971 чылда школа дооскаш бижээн бо шүлүүн ол төрөөн сууру Кунгуртугга тураскааткан. Ону мен бөгүн чы- рыкче үндүрүп көрейн.

Нина ОЧУР,
РФ-тиң кадык камгалалының
тергинни.

Мээң суурум

Арга-сыннар, аржаан суглар, аяң-шыктар Аразында ынак төрөөн суурувустан Өңүктөжири, Саян арты хоорайларже Өөренип чоруурувус мурнунда чыл. Ок дег чалыы он сес харлыг чораанывыс Ол-ла хевээр утпайн чор, эш, утпайн чор!

Ашкан хүннүн херелдери сүржүп алгаш, Арысканның ындындыва ажа берди. Өгөңниг-Хаан кыдык черден аңгыр ушкаш, Аржаан суглуг Бояйдыва кылытыпты. Караңгыда инек күжүр кегженип каап, Караан шийипкен, боданганзыг, шөлөөн чыдыр. Четтинчипкеш, школачы кыстарывыс, Чечен ырын ырлавышаан, басып эрти. Ыракта бир эзиритиң чулчурааны, Ынаныштыг кайгал эрннн каткы-үнү, Гитаралап ырлап чоруур хөглүг эрннн Ырызы-даа ыржым өттүр дыңналы-дыр...

1971 чыл.

Кунгуртуг суур.

Володя ОЧУР.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республиканың Чурттакчы чонну ажилга хаара тудар күрүне албан чериниң агентилелиниң дугайында Дүрүмчө өскерилгелер кириериниң дугайында
2011 чылдың февраль 17 №107 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2010 чылдың декабрь 7-де "Тыва Республиканың күөскөч эрге-чагыргазының органнарының тургузуунун дугайында" №230 Чарлыын езугаар Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың май 16-да бадылаан № 613 доктаалы-биле, Тыва Республиканың Чурттакчы чонну ажилга хаара тудар күрүне албан чериниң агентилелиниң дугайында Дүрүмчө дараа-зында өскерилгелерни кириер:

2 дугаар пунктуда "күш-ажыл болгаш социал политиканың" деп сөстөрни "эконо-

миканың" деп сөс-биле солугур;

10 дугаар пунктуда "күш-ажылдың, социал политиканың" деп сөстөрни "экономиканың" деп сөс-биле солугур, "Агентилелин директорунун киригени-биле" деп сөстөрни ал каалтар;

11.1 пунктуда "күш-ажыл болгаш социал политиканың" деп сөстөрни "экономиканың" деп сөс-биле солугур.

2. Бо доктаалды "Тувинская правда", "Шын" солуннарынга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы Ш. ИРГИТ.

Тыва Республиканың Чазаның чамдык доктаалдарын күш чок болдуарының дугайында

2011 чылдың июль 7 №440 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Күжүн чидирген деп санаар:

Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың март 20-де "Тыва Республиканың Чазаның 2006 чылдың сентябрь 12-де бадылаан №1072 доктаалын езугаар Тыва Республиканың күрүнениң социал дуза чедирер чурумунун дугайында Дүрүмчө өскерилгелер кириериниң дугайында" №381 доктаалды;

Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың август 10-да "Тыва Республиканың девискээринде хыналда-касса машиналарының техниктиг хандырылга төптерин бүрүт-

кээриниң дугайында" №806 доктаалды;

Тыва Республиканың 2009 чылдың сентябрь 8-те №440 "Тыва Республиканың Чазаның 2009 чылдың май 5-те бадылаан №191 доктаалы-биле, Тыва Республиканың девискээринге бөрүлөр узуткааны дээш, аңчыларга шаңнал төлөвириниң Чурумунче өскерилгелер кириериниң дугайында" доктаалды;

2. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарынга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы А. МОНГАЛ.

«Тыва Республиканың чурттакчы чонунун амыдырал ажил-чорудулгазының айыыл чок чоруун хандыларының талазы-биле эң эки муниципалдыг тургузуг» деп атка чыл санының көрүлде-конкурузунун дугайында

2010 чылдың ноябрь 11 №494 Кызыл хоорай

Чурттакчы чонунун амыдырал ажил-чорудулгазының айыыл чок чоруун хандыларының талазы-биле Тыва Республиканың муниципалдыг тургузууларының чагыргаларының ажил-чорудулгазын үнелээр болгаш ажил-дың шынарын экижидер сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. "Тыва Республиканың чурттакчы чонунун амыдырал ажил-чорудулгазының айыыл чок чоруун хандыларының талазы-биле эң эки муниципалдыг тургузуг" деп атка чыл санының көрүлде-конкурузунун капсырган

Тыва Республиканың Чазаның 2010 чылдың ноябрь 11-де №494 доктаалы-биле бадылаан

«Тыва Республиканың чурттакчы чонунун амыдырал ажил-чорудулгазының айыыл чок чоруун хандыларының талазы-биле эң эки муниципалдыг тургузуг» деп атка чыл санының көрүлде-конкурузунун Дүрүмү

I. Ниити дүрүмнөр

1. "Тыва Республиканың чурттакчы чонунун амыдырал ажил-чорудулгазының айыыл чок чоруун хандыларының талазы-биле эң эки муниципалдыг тургузуг" деп чыл санының көрүлде-конкурузунун бо Дүрүмү (моон соңгаар — Дүрүм) "Тыва Республиканың чурттакчы чонунун амыдырал ажил-чорудулгазының айыыл чок чоруун хандыларының талазы-биле эң эки муниципалдыг тургузуг" (моон соңгаар — көрүлде конкурс) деп атка чыл санының көрүлде-конкурузунун сорулгазын, эрттирер чурумун болгаш түнелдерин тодарадыр.

2. Муниципалдыг тургузууларның чагыргаларының (моон соңгаар — муниципалдыг тургузуулар) ажил-чорудулгазының шынарын бедидер болгаш Тыва Республиканың девискээринде чурттакчы чонунун амыдырал ажил-чорудулгазының айыыл чок чоруун хандырып турар тергиннерни шылгарадыр сорулга-биле көрүлде-конкурсту эрттирер турар.

3. Көрүлде-конкурс чылдың-на август 1-ден ноябрь 15-ке чедир болуп турар. Көрүлде-конкурска көдээ черлерниң, хоорай округтарының болгаш муниципалдыг кожууннарның чагырга черлери киржир.

II. Чыл санының көрүлде конкурсузун

Дүрүмүн бадылаар.

2. Бо доктаалдың күөскөч эрге-чагыргазының хыналдазын Тыва Республиканың девискээринге чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни суг айыыл-халавындан, онза байдалдардан камгалаар болгаш хамааты камгалал адырының ажил-чорудулгазын хандыраар талазы-биле агентилелге дагзыр.

3. Бо доктаалды "Тувинская правда", "Шын" солуннарынга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы Ш. ИРГИТ.

эрттирер талазы-биле комиссия

4. Тыва Республиканың Чазаның Даргазының айтышыкыны-биле комиссияның кижигүннерин бадылаар.

Комиссияның составынче кирип турарлар:

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы, Тыва Республиканың девискээринге онза байдалдарны чайладырын сагындыраар болгаш өрттүн айыыл чок чоруун хандыраар талазы-биле Тыва Республиканың Чазаның комиссия-зының даргазының оралакчызы, Россияның ОБЯ-ның Тыва Республика талазы-биле кол эргелели (чөпшээржилге езугаар), Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы, Тыва Республиканың Арга-арыг ажил-агыйының талазы-биле күрүне комитеди, Тыва Республиканың Чазаның Аппарады.

5. Киржикчилерниң кириген материалдарын көөрү-биле комиссияның хуралын чылда чаңгыс катап (көрүлде-конкурстуң сөөлүндө) оон даргазы эрттирер.

Комиссияның кижигүннериниң чартыындан эвээш эвес кижигин бар болза, комиссияның хуралы хоойлу езугаар күштүг болур.

6. Комиссияның даргазы келбейн барган таварылгада комиссияның хуралын оон оралакчызы башкаар.

III. Көрүлде-конкурсту эрттирериниң чуруму

7. Көрүлде-конкурска киржир күзелдин илереткен муниципалдыг тургузуулар комиссияның даргазының адынга чогуур хевирге чагыгны бо чылдың август 1-ге чедир кириер.

8. Кирген чагыглар езугаар комиссия көрүлде-конкурста киржип турар муниципалдыг тургузууларның чагырыкчыларындан чурттакчы чонунун амыдырал ажил-чорудулгазының айыыл чок чоруун хандыраар талазы-биле кылып чоруткан ажилдарын айтыраар. Долу эвес медээ кирген таварылгада суг объектилеринден чонну камгалап турар болгаш өрттүн айыыл чок чоруун хандырып турар хамааты камгалалды, чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни онза байдалдардан камгалап турарының талазы-биле кылып чоруткан ажилды үнелеп турар немелде документилерни комиссия киржикчилерден негээр.

9. Россияның ОБЯ-зының 2005 чылдың март 3-те бадылааны №125 дужаалы-биле онза байдалдар узуткаарының болгаш сагындыраарының чаңгыс аай күрүне системазының функционалдыг девискээр система иштиниң байдалын үнелээр болгаш хынаар талазы-биле база хамааты камгалалының байдалын үнелээр болгаш хынаар талазы-биле саавыр езугаар конкурсче кирген материалдарның хыналдазын чорудар.

10. Киржикчилерниң ажил-чорудулгазының дугайында медээниң сайгарылгазынга, ол ышкаш онза байдалдарны чайладыр талазы-биле муниципалдыг тургузууларның ажил-чорудулгазынга, Тыва Республиканың девискээринде суг халаптан амы-тын алырының болгаш чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни онза байдалдардан камгалаар, хамааты камгалалдың талазы-биле ажил-чорудулга хандыраар агентилелдин план езугаар чоруткан өөредилге-белеткел хемчеглериниң түнелдеринге даянып алгаш, киржикчи кижигин бүрүзүнүн үнелел бижин тургузар.

13. Онза байдалдар узуткаарының болгаш сагындыраарының талазы-биле практиктиг ажил-чорудулга бо чылын кылып чоруттунган болза, комиссия 3 санның немээр, а бир эвес муниципалдыг тургузуунун күжү болгаш хөрөңгиз салдыгдан даалганы кылып шыдавайн барган таварылгада 3 санны

казыыр.

IV. Көрүлде-конкурстуң түнелдериниң үндүрери

14. Тыва Республиканың үш эң муниципалдыг тургузууларын комиссия редир — эң хөй сан алган көрүлде-конкурстуң тиелекчизин база ол ышкаш девискээр протоколдуг шийитпирниң Тыва Республиканың Чазаның бадылааны-биле кириер.

15. Саннар деңгежи берген таварылгада комиссия тургускан чурум езугаар медээни ал, муниципалдыг тургузуу ажилының дугайында чогуур документилерни алыр.

16. Комиссияның хуралының иш-териниң ажык бадылаашкынынга, комиссияның үнү-биле эң эки муниципалдыг тургузуу тодарадыр. Үннер деңгежи таварылгада комиссияның даргазы шийитпирлиг болур.

V. Көрүлде-конкурстуң тиелекчизиниң шаңнаары

17. "Тыва Республиканың чурттакчы чонунун амыдырал ажил-чорудулгазының айыыл чок чоруун хандыраарының талазы-биле эң эки муниципалдыг тургузуг" конкурстуң түнелдерин чарлаар конкурстуң тиелекчилерин дипломнар өртектиг белектер-биле байырлыг башаңнаар.

VI. Көрүлде-конкурстуң саң-хөө хандырылганы

18. "Тыва Республиканың чурттакчы чонунун амыдырал ажил-чорудулгазының айыыл чок чоруун хандыраар талазы-биле эң эки муниципалдыг тургузуг" деп атка де-конкурстуң саң-хөө хандырылганы дараазынче чылче республика бюджедиг турган үеде болгаш Тыва Республиканың девискээринде суг-халаптан амы-тын алырының болгаш чурттакчы чонну болгаш девискээрлерни онза байдалдардан камгалаар, хамааты камгалалдың талазы-биле ажил-чорудулга хандыраар агентилелдин план езугаар чоруткан өөредилге-белеткел хемчеглериниң түнелдеринге даянып алгаш, киржикчи кижигин бүрүзүнүн үнелел бижин тургузар.

Тыва Республиканың муниципалдыг өөредилге черлериниң аразында тергин чаагайжыттыг девискээр конкурсузунун түнелдерин үндүрер талазы-биле республиканың конкурс комиссиязының составын өскерилгелер кириериниң дугайында
2010 чылдың ноябрь 11 № 493 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның 2008 чылдың июнь 16-да "Тыва Республикада Тыва Республиканың муниципалдыг өөредилге черлериниң аразында тергин чаагайжыттыг девискээр конкурсузун болгаш Тыва Республиканың муниципал өөредилге черлериниң аразында тергин чаагайжыттыг девискээр конкурсузунун түнелдерин үндүрер талазы-биле республиканың конкурс комиссиязының составын бадылаарының дугайында" №373 доктаалы-биле бадылаттыг Тыва Республиканың муниципалдыг өөредилге черлериниң аразында тергин чаагай-

жыттыг девискээр конкурсузунун түнелдерин үндүрер талазы-биле республиканың конкурс комиссиязының составын бадылаарының дугайында а) комиссияның составына В.В.С. Тыва Республиканың тудуг болгаш коопсуздук ажил-агый сайыдын кириер, комиссия даргазынга томуйлаар;

б) комиссияның составында А.Шеленкону үндүрер.

2. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы Ш.ИРГИТ.

Тыва Республиканың Тудуг болгаш коммунал ажил-агый чарыкчыларын камгалаарының яамызының дугайында Дүрүмчө өскерилгелер кириериниң дугайында

2011 чылдың февраль 2 №68 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың сентябрь 13-те №882 доктаалы-биле бадылаттыг Тыва Республиканың Тудуг болгаш коммунал ажил-агый чарыкчыларын камгалаарының яамызының дугайында Дүрүмүнүн 5.16, 5.31,

5.32, 5.48 пункттарын база 5.49 пунктуну үшкү абзазын күжүн чидирген деп санаар.

2. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы Ш.ИРГИТ.

Тыва Республиканың Чазаның 1994 чылдың декабрь 1 №544 доктаалын күжүн чидирген деп санаарының дугайында

2011 чылдың март 2 № 151 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазаның 1994

чылдың декабрь 14-те "Чедир туттулган бажыңнарының тудуун докталаарының дугайында" доктаалы-биле хемч.

айында" №544 доктаалын күжүн чидирген деп санаар.

2. Бо доктаалды "Тувинская правда"

болгаш "Шын" солуннарда парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Ш.ИРГИТ.

Тыва Республиканың Чазааның чанында миграция айтырыгларының талазы-биле албан черлериниң аразында комиссияның составына өскерилгелер кириериниң дугайында

2011 чылдың апрель 26 №260 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазааның 2006 чылдың сентябрь 12-де "Тыва Республиканың Чазааның чанында миграция айтырыглары-талазы-биле албан черлериниң аразында комиссия дугайында" № 1076 доктаалы-биле ылаттыглан Тыва Республиканың Чазааның чанында миграция айтырыгларының талазы-биле албан черлериниң аразында комиссияның составын капсырылга езугаар идилге-биле бижиир.

Күжүн чидирген деп санаар:

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чыл-январь 25-те "Тыва Республиканың Чазааның чанында миграция айтырыглары-талазы-биле албан черлериниң аразында комиссияның составына өскерилгелер кириериниң дугайында" № 122 доктаалы; Тыва Республиканың Чазааның 2008 чыл-сентябрь 26-да "Тыва Республиканың Чазааның чанында миграция айтырыглары-талазы-биле албан черлериниң аразында комиссияның составына өскерилгелер

кириериниң дугайында" № 546 доктаалы;

Тыва Республиканың Чазааның 2009 чылдың март 26-да "Тыва Республиканың Чазааның чанында миграция айтырыглары-талазы-биле албан черлериниң аразында комиссияның составына өскерилгелер кириериниң дугайында" № 122 доктаалы;

Тыва Республиканың Чазааның 2009 чылдың август 13-те "Тыва Республиканың Чазааның чанында миграция айтырыглары-талазы-биле албан черлериниң аразында комиссияның составына өскерилгелер кириериниң дугайында" № 388 доктаалы;

Тыва Республиканың Чазааның 2010 чылдың октябрь 13-те "Тыва Республиканың Чазааның чанында миграция айтырыглары-талазы-биле албан черлериниң аразында комиссияның составына өскерилгелер кириериниң дугайында" № 394 доктаалы.

3. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарда парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы С.ТЕН.

Тыва Республиканың Чазааның 2011 чылдың апрель 26-да №260 доктаалына капсырылга

Тыва Республиканың Чазааның чанында миграция айтырыгларының талазы-биле албан черлериниң аразында комиссияның СОСТАВЫ

И.Тен — Тыва Республиканың Чазаа-Даргазының бирги оралакчызы;

К.Артына — Тыва Республиканың Экономика сайыдының бирги оралакчызы;

И.Оюн — Тыва Республиканың Чурт-чонну ажылга хаара тудар күрүне-ның агентилелиниң чөл специализи, салгалыг секретары;

И.Бартына-Сады — Тыва Республика-ээди Хуралының (парламентизиниң) итинин айыыл чок чоруу болгаш аар айтырыгларының талазы-биле эдиниң даргазы;

А.Затолочный — Тыва Республиканың и херектер яамызының хөй-ниитиниң чок чоруунуң талазы-биле милиция-начальнигиниң оралакчызы;

К.Кужугет — Күрүнениң статистика-ээр органының федералдыг албаны-Тыва Республикада салбырының ни-ниги (дугуржулга езугаар);

И.Мөңге — Тыва Республиканың Кы экономика харылзааларының-биле агентилелиниң директору;

А.Монгуш — Хамаатыларның эрге-болгаш чаагай чоруун хайгаараар-биле федералдыг албанның Тыва-ликада эргелелиниң удуртукчузунуң чызы (дугуржулга езугаар);

Б.Монгуш — Тыва Республиканың Даргазының чанында хөй-ниитиниң чок чоруунуң эргелелиниң секретары; А.Нагимов — Россия Федерация-иниң күүседир федералдыг алба-Тыва Республикада эргелелиниң ни-ниги оралакчызы (дугуржулга

езугаар);

Э.Т.Наксыл — "Россияның чөлөнгижи" Бүгү-россияның биче болгаш орту-мак сайгарлыкчы чоруктуң хөй-ниити органи-зациязының төлээзи (дугуржулга езугаар);

Ш.В.Өлчейбен — Федералдыг үндүрүг албанының Эргелелиниң Тыва Республикада салбырының начальниги (дугуржулга езугаар);

Н.О.Охемчик — Тыва Республикада Россия Федерациязының улус өөредилге-зиниң болгаш эртем ажылдакчыларының профэвилелиниң регион салбырының даргазы (дугуржулга езугаар);

А.Н.Перелеева — Тываның хөй-ниитиниң эрге-ажыын камгалаар шимчээшкини-ниң удуртукчузу (дугуржулга езугаар);

К.Б.Сагаан-оол — Тыва Республиканың үлетпүр болгаш энергетика сайыды;

А.М.Салчак — Тыва Республикада күрү-нениң күш-ажыл инспекциязының удуртук-чузунуң оралакчызы (дугуржулга езугаар); В.С.Чаж-оол — Тыва Республиканың Чурттакчы чонну ажылга хаара тудар күрү-не албанының агентилелиниң директору;

Э.Д.Черлик-оол — Айыыл чок чоруктуң федералдыг албанының Тыва Республикада салбырының начальнигиниң оралакчызы (дугуржулга езугаар);

Н.В.Шмелева — Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызының салбыр начальниги;

С.В.Шульгин — Тыва Республикада Россия Федерациязының наркотиктер эргилдезин хынаар талазы-биле албанының эргелелиниң начальнигиниң оралакчызы (дугуржулга езугаар);

Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың октябрь 22-де 61 доктаалына өскерилгелер кириериниң дугайында

2011 чылдың апрель 28 №268 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың күсекчи эрге-зының органның тургузуунуң и-гени-биле холбаштыр Тыва Рес-пуб-лика-ның Чазааның доктаадыры болза:

Тыва Республиканың Чазааның 2008 октябрь 22-де "Тыва Республиканың биче болгаш орту-мак сайгарлыкчы сайзыралына деткимче көргүзөр биле Эвилел тургузарының дуга-№661 доктаалына дараазында телерни кириер:

Тыва Республиканың чанында биче орту-мак сайгарлыкчы чоруктуң-лынга деткимче көргүзөр талазы-биле дугайында Дүрүмнүн 22 пунк-

тузунда "Тыва Республиканың сайгарлыкчы чорук болгаш туризм талазы-биле агентилели" деп сөстөрни "Тыва Республиканың Экономика яамызы" деп сөстөр-биле солуур;

2). Тыва Республиканың чанында биче болгаш орту-мак сайгарлыкчы чоруктуң сайзыралына деткимче көргүзөр талазы-биле Эвилелдин составын капсырылга езугаар чаа эдилге-биле бижиир.

2. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарда парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы С.ТЕН.

Тыва Республиканың чанында биче болгаш орту-мак сайгарлыкчы чоруктуң сайзыралына деткимче көргүзөр талазы-биле эвилелдин СОСТАВЫ

С.И.Тен — Тыва Республиканың Чазаа-ның бирги оралакчызы, даргазы;

Д.Б.Ондар — Тыва Республиканың эконо-мика сайыдының оралакчызы, оралак-чызы;

Э.К.Чүлдүм — "Тыва Республиканың сайгарлыкчылары" республиканың биче болгаш орту-мак сайгарлыкчы чоруктуң субъектилериниң хөй-ниити организация-зының президентизи, оралакчызы (дугур-жулга езугаар);

Ш.К.Куулар — Тыва Республиканың Эко-номика яамызының сайгарлыкчы чоруктуң сайзыралының талазы-биле департаменти-ниниң сайгарлыкчы чорук килдизиниң кол специализи;

А.В.Брокерт — "Улуг-Хемуголь" ажык хөй-ниити организациязының директору (дугуржулга езугаар);

Э.Э.Дагба-Лама — Тыва Республиканың сайгарлыкчы чоруктуң Деткимче фондузунуң директору;

В.А.Двинский — Кызыл кожуунуң сай-гарлыкчылар хөй-ниити каттыжышкынының даргазы (дугуржулга езугаар);

Р.Л.Добровольский — "Тыва Республи-каның сайгарлыкчылары" республиканың биче болгаш орту-мак сайгарлыкчы чоруктуң субъектилериниң хөй-ниити организация-зының вице-президентизи (дугуржулга езугаар);

А.Д.Дроздов — Кызыл хоорайның сайгарлыкчызы (дугуржулга езугаар);

В.С.Кандан — Федералдыг үндүрүг алба-нының Тыва Республикада эргелелиниң удуртукчузу (дугуржулга езугаар);

М.Х.Кара-оол — Кызыл хоорайның мэри-ниң бирги оралакчызы (дугуржулга езугаар);

А.Ю.Кужугет — "Айыс" ажык хөй-ниити организациязының директору (дугуржулга езугаар);

А.К.Монгуш — Чөөн-Хемчик кожуунуң

сайгарлыкчылар эвилелиниң даргазы (дугуржулга езугаар);

А.К.Монгуш — Тыва Республиканың ажыл-чорудулгазының чамдык хевирлерин бүрүткээр болгаш хайгаараар талазы-биле албанының удуртукчузу (дугуржулга езугаар);

У.Б.Монгуш — Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) сайгар-лыкчы чорук болгаш туризм талазы-биле комитетиниң даргазы (дугуржулга езугаар);

А.К.Намчак — Тес-Хем кожуунуң сайгарлыкчызы (дугуржулга езугаар);

Э.О.Натпий-оол — "Тыва Республиканың бизнес-инкубатору" күрүнениң албан чери-нин директору;

А.Т.Оюн — Тыва Республиканың вете-ринарлыг хайгаарал талазы-биле албанының удуртукчузу (дугуржулга езугаар);

Л.К.Салчак — Хереглекчилер эргелерин болгаш кижиниң менди-чаагай чоруун хай-гаараар талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республикада девискээр эргелелиниң удуртукчузу (дугуржулга езугаар);

Э.М.Содунам — "Урянхай" АУК" ажык хөй-ниити организациязының директору (дугуржулга езугаар);

В.Д.Соян — Танды кожуунуң сайгар-лыкчызы (дугуржулга езугаар);

В.Н.Тунев — хоорайның "Тыва Респу-бликаның Кызыл хоорайы" округунуң баш-тыңы — Кызыл хоорайның Төлээлекчилер хуралының даргазы (дугуржулга езугаар);

Л.Н.Филимонова — Кызыл кожуунуң сайгарлыкчызы (дугуржулга езугаар);

Н.И.Фролова — Улуг-Хем кожуунуң сайгарлыкчылар эвилелиниң даргазы (ду-гуржулга езугаар);

А.Д.Шаравит — Сүт-Хөл кожуунуң сайгарлыкчызы (дугуржулга езугаар);

В.С.Шульгин — Тыва Республиканың үлетпүр болгаш энергетика сайыдының оралакчызы.

Тыва Республиканың Чазааның 2009 чылдың ноябрь 7-де №548 доктаалын күжүн чидирген деп санаарының дугайында

2010 чылдың декабрь 15 № 571 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның док-таадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазааның 2009 чылдың ноябрь 7-де "Тыва Республикада амыдыралга кол, чугула херек эмнер санында кирбейн турар эмнерге болгаш медицина ажылынга херек чүүлдерге күрүне

өртектерин доктаадырының дугайында" №548 доктаалын күжүн чидирген деп санаар.

2. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарда парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Дарга-зының оралакчызы А.ДАМБА-ХУУРАК.

Тыва Республиканың сайгарлыкчы чорукту деткир талазы-биле фондузунуң ажаалда-тежээлде эвилелиниң составына өскерилгелер кириериниң дугайында

2011 чылдың май 16 №315 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның док-таадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазааның 2003 чылдың июль 30-де "Тыва Республиканың сайгарлыкчы чорукту деткир талазы-биле фондузунуң дугайында" № 523 доктаалы-биле бадылаттыглан Тыва Республиканың сайгарлыкчы чорукту деткир талазы-биле

фондузунуң ажаалда эвилелиниң составына өскерилгелерни капсырылга езугаар чаа эдилге-биле кириер.

2. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарда парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың сайгарлыкчы чорукту деткир талазы-биле фондузунуң ажаалда-тежээлде эвилелиниң СОСТАВЫ

Л.В.Трусова — Тыва Республиканың экономика сайыды, даргазы;

Д.Б.Ондар — Тыва Республиканың экономика сайыдының оралакчызы, оралакчызы;

А.О.Хертек — Тыва Республиканың Экономика яамызының сайгарлыкчы чорук-туң сайзыралының талазы-биле департа-ментизиниң сайгарлыкчы чорук килдизиниң кол специализи, секретары;

Е.Я.Годяева — Тыва Республиканың тудуг болгаш коммунал ажыл-агый чаартыл-газының сайыдының оралакчызы;

С.Б.Надыл — Тыва Республиканың Сан-хөө яамызының бюджет политика департа-ментизиниң начальниги;

Э.О.Натпий-оол — "Тыва Республиканың бизнес-инкубатору" күрүнениң албан чериниң директору;

С.К.Ондар — Тыва Республиканың көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем сайыдының

бирги оралакчызы;

А.И.Рязанова — Тыва Республиканың юстиция херектериниң сайыдының бирги оралакчызы;

В.С.Чаж-оол — Тыва Республиканың Чурттакчы чонну ажылга хаара тудар күрү-не албанының агентилелиниң директору;

А.В.Чооду — Тыва Республиканың Экономика яамызының сайгарлыкчы чорук-туң сайзыралының талазы-биле департа-ментизиниң начальниги;

Э.К.Чүлдүм — "Тыва Республиканың сайгарлыкчылары" республиканың биче болгаш орту-мак сайгарлыкчы чоруктуң субъектилериниң хөй-ниити организация-зының президентизи, оралакчызы (дугур-жулга езугаар);

В.С.Шульгин — Тыва Республиканың үлетпүр болгаш энергетика сайыдының оралакчызы.

Тыва Республиканың автономнуг азы бюджет күрүне албан черлериниң онза үнелиг шимчээр эт-хөреңгизиниң хевирлерин тодарадырының болгаш даңзызының чурумунуң дугайында

2011 чылдың апрель 28 №270 Кызыл хоорай

1996 чылдың январь 12-де "Коммерциялык эвес организациялар дугайында" №7-ФХ федералдыг хоойлунуң 9.2 чүүлү, 2006 чылдың ноябрь 3-те "Автономнуг албан черлери дугайында" №174-ФХ федералдыг хоойлунуң 3 чүүлү, Россия Федерациязының Чазаның 2010 чылдың июль 26-да "Автономнуг азы бюджет албан черлериниң эт-хөреңгизин онза үнелиг шимчээр эт-хөреңги категориязынга хамаарыштырының чурумунуң дугайында" №538 доктаалы, Тыва Республиканың Чазаның 2010 чылдың июль 7-де "2010 чылдың май 8-те "Россия Федерациязының чамдык хоойлужулга актыларынга күрүне (муниципалдыг) албан черлериниң эрге-хоойлу дүрүмүнүң сайзыраңгайжааны-биле холбаштыр өскерилгелер кириериниң дугайында" №83-ФХ федералдыг хоойлузун боттандыра таласы-биле чорудар хем-чеглерниң планын бадылаар дугайында" №166-р айтышкынынга дүүштүр Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың автономнуг азы бюджет күрүне албан черлериниң онза үнелиг шимчээр эт-хөреңгизиниң хевирлерин то-

дарадырының болгаш даңзызының калсырылгада Чурумун бадылаар.

2. Тыва Республиканың Чазаның 2007 чылдың декабрь 30-де "Автономнуг албан черлериниң Тыва Республиканың күселинге хамааржыр эт-хөреңги баазызынга тургустунган онза үнелиг шимчээр эт-хөреңгизиниң хевирлерин тодарадыр Чурумун бадылаарының дугайында" №1124 доктаалын күжүн чидирген деп санаар.

3. Тыва Республиканың муниципалдыг тус чер бот-башкарылга органнарының удуртукчуларынга 2011 чылдың июнь 1-ге чедир муниципалдыг бюджет албан черлериниң онза үнелиг эт-хөреңгизиниң хевирлерин тодарадырының болгаш даңзызының чурумун тургузарын дагзыр.

4. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

5. Бо доктаалдың күсөлдезиниң хыналдазын Тыва Республиканың Чер болгаш өңчү-хөреңги хамаарылгаларның ямызынга дагзыр.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының бирги оралакчызы С.ТЕН.

Тыва Республиканың Чазаның 2011 чылдың апрель 28-те №270 доктаалы-биле бадылаттырган

Тыва Республиканың автономнуг азы бюджет күрүне албан черлериниң онза үнелиг шимчээр өңчү-хөреңгизиниң хевирлерин тодарадырының болгаш даңзызының чуруму

1. Бо Тыва Республиканың өңчү-хөреңгизиниң баазызынга тургустунган, автономнуг азы бюджет күрүне албан черлериниң (моон ыңай — Тыва Республиканың автономнуг азы бюджет чери) онза үнелиг шимчээр өңчү-хөреңгизиниң хевирлерин тодарадырының болгаш даңзызының чуруму федералдыг хоойлунуң 1996 чылдың январь 12-де "Коммерциялык эвес организациялар дугайында" №7-ФХ 9.2 чүүлү, 2006 чылдың ноябрь 3-те "Автономнуг албан черлериниң дугайында" №174-ФХ 3 чүүлү, Россия Федерациязының 2010 чылдың июль 26-да "Автономнуг азы бюджет албан черлериниң өңчү-хөреңгизин онза үнелиг шимчээр эт-хөреңги категориязынга хамаарышты-

рарының чуруму" №538 доктаалынга дүүштүр ажилдап кылдырган болгаш Тыва Республиканың автономнуг азы бюджет албан черин тургузарда база Тыва Республиканың автономнуг азы бюджет албан черлериниң өңчү-хөреңги аңгылап бээрде, эт-хөреңгини онза үнелиг категорияга хамаарыштырган шийтпир үнген таварылгада ажылгаар.

2. Тыва Республиканың автономнуг азы бюджет күрүне албан черлериниң онза үнелиг шимчээр өңчү-хөреңгизиниң хевирлери Тыва Республиканың автономнуг болгаш бюджет албан чериниң тургузукчузунуң ажил-чорудулгазын болгаш эргезин боттандыра Тыва Республиканың күрүне органы-

биле Тыва Республиканың Чер болгаш өңчү-хөреңги хамаарылгаларның ямызының чөпшээрели езугаар тодараттынар.

3. Тыва Республиканың автономнуг болгаш бюджет албан черлериниң онза үнелиг шимчээр өңчү-хөреңгизиниң даңзызын тодарадырда оң составынче дараазында эт-хөреңгини кириер:

50 муң рубльден өрү өртектиг шимчээр эт-хөреңги;

өртект-үнези барымдаа чокка Тыва Республиканың автономнуг азы бюджет албан чериниң устав езугаар көрдүнген сорулгаларын, ажил-чорудулгазын боттандыраырга херектиг, ол чокта албан чериниң кол ажылының чорудулгазынга бергедээшкннер туруп келир өңчү-хөреңги;

Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хоойлуларынга база өске-даа хоойлу-дүрүм нормативтиг актыларынга үндезилеттинген тускай чурум езугаар хавыртынар, оң иштинде республиканың күселинге хамааржыр болгаш РФ-тиң музей фондузунуң күрүне кезээнге кирген музей коллекциялары, чүүлдери, оон ыңай РФ-тиң архив болгаш библиотека фонддарының документилери дээр чижектиг өңчү-хөреңги;

4. Тыва Республиканың автономнуг болгаш бюджет албан черлериниң өңчү-хөреңгизин онза үнелиг шимчээр өңчү-хөреңгиге хамаарыштырары бо Чурумунуң 3 пунктузунуң негелделеринге дүүштүр боттандыр.

5. Тыва Республиканың автономнуг болгаш бюджет албан черлериниң быжыглаар онза үнелиг шимчээр өңчү-хөреңги даңзылары, оларга өскерилгелер:

- Тыва Республиканың автономнуг азы бюджет албан чериниң ажил-чорудулгазын, бүрүн эргезин тургузар органы-биле бо Чурумунуң калсырылгазынга дүгжүр хевирге тургустунар;

- Тыва Республиканың Чер болгаш өңчү-хөреңги хамаарылгаларының ямызының чөпшээрелин алыр;

- Тыва Республиканың автономнуг азы бюджет албан черлериниң тургузукчузунуң ажил-чорудулгазын болгаш бүрүн эргезин боттандыра Тыва Республиканың күрүне органы-биле бадылаттынар;

- бадылаан соонда Тыва Республиканың Чер болгаш өңчү-хөреңги хамаарылгаларының ямызынга көргүзер;

6. Тыва Республиканың автономнуг болгаш бюджет албан черлериниң өңчү-хөреңгизин онза үнелиг шимчээр эт-хөреңги

категориязынга хамаарыштырары болгаш өңчү-хөреңги хамаарылгаларының ямызының айыттыг өңчү-хөреңгизиниң Тыва Республиканың автономнуг азы бюджет албан черинге быжыглаар дугайында бир хулээп алышкыны-биле чангыс деңге чорудар;

7. Тыва Республиканың автономнуг бюджет албан чери шимчээр өңчү-хөреңгизиниң күсели кылдыр алыр дээр талаш-тартыштарга ол эт-хөреңгини онза үнелиг шимчээр өңчү-хөреңги даңзызынче Тыва Республиканың автономнуг азы бюджет албан чериниң тургузукчузунуң ажил-чорудулгазын болгаш бүрүн эргезин боттандыра Тыва Республиканың күрүне органының эт-хөреңгини садып алыр өңчү-хөреңги аңгылаар шийтпир хулээп алышкыны-биле деңге чорудар.

8. Тыва Республиканың Чер болгаш өңчү-хөреңги хамаарылгаларының ямызы Тыва Республиканың автономнуг азы бюджет албан черлериниң тургузукчузунуң ажил-чорудулгазын болгаш бүрүн эргезин боттандыра Тыва Республиканың күрүне органының көргүскени өңчү-хөреңги кылдыр алыр шимчээр эт-хөреңги даңзызын келген хүнүнден тура 14 хонук иштинде болгаш ук эт-хөреңгини Тыва Республиканың автономнуг азы бюджет албан чери быжыглаар.

9. Өңчү-хөреңгини онза үнелиг шимчээр өңчү-хөреңгизиниң категориязында ал каарда, Республиканың автономнуг азы бюджет албан черлериниң тургузукчузунуң ажил-чорудулгазын болгаш бүрүн эргезин боттандыра Тыва Республиканың күрүне органы Тыва Республиканың автономнуг азы бюджет албан чериниң өңчү-хөреңгизиниң даңзызын тодарадырынга, Тыва Республиканың Чер болгаш өңчү-хөреңги хамаарылгаларының ямызынче чорудар.

Тыва Республиканың Чер болгаш өңчү-хөреңги хамаарылгаларының ямызы Тыва Республиканың онза үнелиг шимчээр эт-хөреңгизиниң даңзызынча уштап турар эт-хөреңгиниң даңзызын ай дунда бадылаан турар.

10. Онза үнелиг шимчээр эт-хөреңгизиниң даңзызын Тыва Республиканың автономнуг азы бюджет албан чери онза үнелиг шимчээр өңчү-хөреңгиниң өртект-үнезини, тусканыга хамаарыштыр тургустунган Чурумунуң объектинин долу ат-сывының дугайында бухгалтерлиг учеттун медээлериниң экинчиге чорудар.

НАЗЫ ЧЕТПЭЭН ООЛДУ ООРЛАПКАН

Тыва Республиканың Кызыл хоорайның суду Райхана Яхмерованы назы четпээн уругну оорлааны дээш Россия Федерациязының КК-ниң 126 чүүлүнүң 2-ги кезээниң "д" пунктузунга дүүштүр буруудадып шийткен.

Истелге болгаш судтун түннели-биле алырга, 2010 чылдың август 23-те, душ соонда 3-4 шак аразында, Кызыл хоорайның Кечил-оол кудумчузунда бажыңының чанынга бодунуң даайының хайгааралынга 5 харлыг оол ойнап турган. Ол үеде оларның чанынга ээрик Райхана Яхмерова чедип келген. Яхмерова чаш чораан үелеринде ол бичии оолдун авазы даай-авазы-биле кады ону кичээнгейге албас, кыдыглаар чораанын сактып, аңаа хомудалы-биле назы четпээн оолду оорлаптар деп шийтпирлээн. Ол бичии оолдун чааскаан артарын манал алгаш, холундан четкеш, мегелеп чорааш, бодунуң таныыр кижизинге чедирген. Аңаа оолду август 23-тен 27-ге чедир туткан. Август 27-де Яхмерова бодунуң херек үүлгедиин улам-чылавышаан, оолду ындыг-ла кончук танышпазы херээжен кижиниң бажыңынга эккелгеш, бир хондургаш, эртенинде 16 шакка

чедир чажырып келген.

Кажан оол ада-иезин сагынгаш ыглап эгелээрде, Яхмерова аңаа таарзынмаанындан хол четкенинден оң солагай талакы карааның үстүнге ийи ыжык (кадыкшылга хора чедирген деп санаттынмас) турупкан. Ол хүн Яхмерова оолдун дыдыраш, кара бажын сарыг-кызыл кылдыр өскерттир будааш, оң-биле кады аш-чем садыынга келген. Ынчан ол шагдаа ажилдакчыларынга туттурган.

Суд чорудуунуң үезинде күрүне буруудадыкчызы судтан судтадып турар кижиниң 8 чыл хосталгазын казып шийдерин негээн. Кызыл хоорайның суду ук кем-херек үүлгедиин бижик-саавырларын өөренип көрүп, ийи таланы дыңнааш, назы четпээн уруг оорлаан кижиниң хосталгазын 6 чылда казып шийткен. Райхана Яхмерова кеземчени ниити чурумунуң колонияга эрттирер.

Кызыл хоорайның прокуратуразы.

ХЭЭЛИ АЛГАНЫ ДЭЭШ...

Бо чылдың март 21-де Тыва Республиканың Каа-Хемниң район суду РФ-тиң КК-ниң 290 чүүлүнүң 1 кезээнге (албан-дужаалдыг кижиниң акша хевиринге хээлини хээли берикчизинге ажыктыг чүүлү албан-дужаалын ажыглап, ажилынга хамаарыштыр кылыр дээш алган таварылгада) кожуун эмнелгезиниң кол эмчизи Эльдона Монгушту буруудаткан.

Суд 2010 чылдың сентябрь 27-де кадык камгалалының муниципалдыг албан чериниң кол эмчизи 45 харлыг Эльдона Монгуш бодунуң ажилдаар кабинетинге Авыйган суурнуң эмчи пунктузунуң фельдшеринден 50 муң рубльди ону кожуун төвүнүң эмнелгезиниң дүрген дуза чедирер салбырынче шилчидер бооп аазааш, негээн. Эртенинде албан-дужаал эдилекчизи Эльдона Монгуш фельдшерден айыттыгган түннүг акшаны

аудио-видеобижидилгелиг техника тырттырып демделеп турар байдалда алган.

Район суду кеземче херээниң материалдарын көрүп, күрүне буруудадыкчызының саналын дыңнааш, Эльдона Монгушка 200 муң рубль торгаалды онааган. Оон аңгыда судтадырган кижиниң 3 чыл иштинде муниципалдыг болгаш күрүнениң кадык камгалал албан черлеринге албан-дужаал ээлээрин хоруп каан. Судтадырган кижиниң

болчукчузу район судунуң шийткелин Тыва Республиканың Дээди судунче хомудап кириген. Кеземче херээниң таласы-биле суд коллегиязы район судунуң шийткелин эде көөр хире үндезин тыппаан. Каа-Хем район судунуң Эльдона Монгушка хамаарыштыр

МӨЛЧҮКЧҮЛЕРНИҢ МЕГЕЗИНГЕ АЛЫСПА

2011 чылдың июль айда РФ-тиң Иштики херектер ямызының Кызыл хоорайда эргелелинге мөлчүкчү чорук дугайында үш медээ келген.

Бирги таварылгада Кызыл хоорайның чурттакчызының мобилдыг телефонунче билдинмес кижик долгааш, оон төрели орук-транспорт айыыл-халавынга таварышканын база качыгдаан тала 40 муң рубль бээр болза, кыска үе иштинде берге байдалда кижээ дузалакчыларын дыңнаткан. Корткан, девидээн херээжен кижик телефон долгаан кижиниң айытканы езугаар оон банкыда агар санынче оон доктаатканы акша-түңүн шилчидипкен.

Ийги херек үүлгедии база оон-биле дөмейлешкек болган. Херээжен кижик билдинмес хамааты долгааш, оон уйнуу орук-транспорт озал-ондаанга буруудаттырып турарын, аңаа хамаарыштыр кем-херек үүлгедииниң истелгези, кеземче онаалдазын болдурбас дизе, 30 муң рубльди ол дораан шилчидерин негээн. Херээжен кижик ук түннү долгал келген кижиниң айытканы езугаар сооталыг харылзаа компанияларының бирээзиниң абонент дугаарынче шилчиткен. Элээн үе эрткенде, качыгдаан тала мегелеттирип алганын билип каш, полицияга дуза дилеп келген.

Июль 26-да база бир шак ындыг мөлчүлге барымдаа болган. Кызылдың чурттакчызы херээжен кижик хамааты эр кижик долгааш, оон уйнуу орук-транспорт озал-ондаанга таварышканын, ону шийтпирлээринге акша херегин дыңнаткан. 30 муң акша мөлчүкчүнүң банк картасының дугаарынче бөлени-биле кирген.

бийткели эрге-хоойлу күжүнче кирген

Игорь ОСМОЛОВСКИЙ

Тыва Республиканың прокуратуразының коррупцияга удур килдизин улуг прокурору.

Кем-херек үүлгедиишкннериниң Ф барымдааларында үндезилээш, РФ-ниң 159 чүүлүнүң 2-ги кезээнге дүүштүр земче херээн оттурган. Бо үш таварыл мөлчүкчүлериңни айтып турар банк саннары Новосибирск облазынга хамжыр болуп турар.

Бир эвес силерже бир чоок кижик биле айыыл-халап болганының дугайы медээлеп долгааш, акша негезе, ол мед хынап, өске төрелдеринерден "айыыл таварышкан" кижиниң кайдазын ылавы айтырыңар. Кандыг-даа таварылгада а негекчизиниң силерни кылырынче алба турар чүүлдери хоойлуга дүүшпес сактып алыңар. Силерже кандыг-бир ок ойнаваан туруңарда-ла, үнелиг бе ойнадып алганыңарның дугайында С чагаа келзе, оларның-биле харылзажы оралдашпаңар. Ындыг СМС октааннар ч силерниң бүзүрелиңерни чаалап алг акша-хөреңгилерни мөлчүүрүн бода Оон орнунга кижиниң эрге-ажы камгалаар албан черлеринге ол дугай сайгарып бээр-биле ынаар барыңар.

Оваарымчалыг болуңар, танывас туңар-биле телефон дамчыштыр чугаалпаңар, мындыг таварылгаларда акша-хөреңгилер кымның-даа агар санынче шилчидер. Бодамчалыг болур болзуңарза, мөлчүкчүлериңниң элзедиинге алзыспас силер

ИХЯ-ның парламент албан

УЛУГ-АҢЧЫ — ТЫВА МААДЫР

Барымдаалыг тоожу

Уланчызы. Эгези №85
«Шында»).

Уланчызы моол-тыва эвилел үе-дүптеги төөгүнүн ка- ээлгенинин демдээ, Улуг нун кошкун чоннарынын күрүнеге удур туржуушкун уланчызы болган. Хүннер, ер-даа үезинде, Моол күрү- даа үезинде Төп Азиянын к-чоннары Сарыг хем — эындындан келген эжелекчи ка удурланып, бөлүгөжип, алыспайн чаалажып, сүлдө- нун бедидир киискээн демин- итырбас күштү тып ап турган. А кажан чаңгыс эп баксы- а, кошкун аймак-чоннар ара- демисежи, күштүг чудурук алдынып, эвилелдешкеннер идарап эгелээрге, Кыдаттын күзел-бодалы чайгаар чо- рлалдың дөңгүзүн оларнын арынче чаңгыстап кедирип турган. Алыс ук-дөзү төрөл, -чолу дөмөйлөшкөк моол, оннарынын сөөлгү күчүлүг и Чингис-Хааннын, оон ше- шытыңызы уранхай омак- г Сүбедейиниң үезинде тур- уп, аштырган Кыдат боду- нь империя деп моол хаан- азырган күрүне апарган ийик...

нат ноян Амыр-Санаа, хото- оян Цэнгунчал азы Шыдар- арнын үезинде манчжур хаан төрө чагырган Цин деп үрүнө Чингис-Хаан үезинде ышкын дээш өжөөн негек- тилин ам-на долузу-биле ып ап, ойрат моолдарга кан Джунгар күрүнени чаап, эндерик хөй тайбың зуткааш, бистинг Тываның эрин база эжелеп алганын билир бис. Оон туржук ранхайлар алтай уранхай- ан ынчан цин эрге-чагырга- тыш хемниң бажындан ш, Таңды-Уланың мурнуу : Копту (Кобдо, Хомду л хемниң моол болгаш ты- ан аттары болур) хемге че- еп чурттадып кааны дөр- : чара кирдирип, аразында ок харылзаа үстүп, аңгы чурттаар ужулга тава-

үгү төөгүлүг болушкун- туң угаан-сагыжыңа када- тып артканы чугаажок. Би- өөгүвүс чүгө чээрбиги чүс тургустунган-даа болза, күкте күчүлүг кожазындан л-өжөөн, бастып дарлаар, иир сеткил-хөөн көрүп ыва чон эки чуртталганы едип алыр ужурун тыппайн т-буугуп, муңгаргай хөөн- рынга сеткил-сагыжын тө лал дугайында хөй санныг -даа, тоолчургу-даа чугаа- ттырып каан. Оон-биле ка- жикчилери көөр хөөн чогу, дур тура тутчур адаан, со- чыгынып чорбайн кан- дбир күштүг илерээшкени чылдарда алдан дургун- демисели болган. Бо тура ынын базыл тура, дашты- екчилер кончуг кара са- рганы ажыглап, тыва чон- езинин ескезинче ыдалап, :е кожууннар, аймактар, лүктөр аразыңа көрүш- шпес чорукту өөскүдерин канын утуп болбас.

ол сорук Улуг-Аңчы ыш- :дидим араттарның хө- шпес одагың чалбыжыг :гып чораан. Кажан моол ыдаттарда өскерилгелер, аанның төрөзи дүшкен

дугайында чугаалар чедип кээр- ге, чүнүн-даа мурнунда бөдүүн чоннун эрес-дидим оолдары хөдөлип үнүп, кыдат садыгжыларга удур дорту- биле демисежи эгелээн. Бо хос- такчы шимчээшкенин одагалары эң баштай Тываның мурнуу чүгүңе, амгы Эрзин, Тес-Хем, Өвүр ко- жууннарың девискээрлеринге хып үңгөш, оон төп кожуун-сумуларже тарай берген.

Эртемден М. Маңнай-оол "Хом- ду дайыны" деп шинчилел ажы- лынга тываларның аңаа киржилге- зиниң дугайында үнелиг барым- дааларны кирип тургаш, элээн тодаргай төөгүп бижээн. Оон өске ындыг долу, тода шинчилелдер чок бооп турары харааданчыг. Чечен чогаалда чуруп көргүскөн чүүлдер- де, С. Токаның "Хомду дайыны" деп тоожуунда безин ханы сай- гарылга-даа, төөгүлүг үндезин-даа, барымдаалар-даа четче эвес бооп турары көскү.

Элээн долу, шынарлыг деп би- лип турарым М. Маңнай-оолдун ажылындан дараазында үзүндүнү кирип көрейн. "Тыва улустун 1911- 1912 чылдардагы национал-хостал- галыг шимчээшкенин кол сорул- газы — арат чонну кам-хайыра чок- ка хөөлээр садыгны, кончаалыг саарылганы ажыглап, өре-шире- биле бектеп алган турган чийең кыдат садыгжыларны чурт иштин- ден үндүр сывырары болу берген. Тывага кожууннар санай кыдат са- дыгжыларның беш фирмазы бол- гаш оларның элээн каш он бүүзөз турган... Тыва араттарның 1911- 1912 чылдарда үндүргөн тура ха- лыышкыны Моол-биле кызыгаар- лашкак кожууннарың девискээр- леринге эгелээш, чоорту бүгү Тыва- ның чонунуң национал-хостал- галыг шимчээшкени болу берген. 1911 чылдың 12 айда Таңды Тывазын ча- гырган тогус одагалыг бүгүдениң даргазы амбын Комбу-Доржунуң чызаанының чоок-кавызының арат- тары Эрзинге база Теске турган "Буян-Боо" ("Бо Яньбау") деп бүү- зени, оон салбырларын үрөп-тонап үптээннер. Амбын-ноян тура халышкан араттарга удур хемчег албаан, чүгө дээрге манчы төрөзи- ниң дүшкени-биле оон эрге-чагыр- газы божаңайны берген. Оон ыңай ол кожазы Моолда кыдаттарны чурт иштинден үндүр сывырып эгелээнин база билир турган...

...1912 чылдың эгезинде ынчан- гы Даа, амгы Өвүр кожуунун Чалааты, Торгалыг, Хандагайты, Бо- ра-Шай, Саглы девискээриниң Дамбыйга баштаткан ок-боолуг араттары чаныш-сыныш чок чидиг демиселди чоруткан. Дамбый бол- гаш оон өөрү "кыдат садыгжылар- ның негелде, хомудалдарын хүлээп албас, оларның хөө немээн өре- лерин төлөвөс, харын-даа чийең кыдат даштыкы садыгжыларны чурттан күш-биле үндүр сывырар херек" деп кыйгырыгы чон ара- зыңа нептередип турган. Олар Дус-Дага болгаш Бора-Шайга турган "Бэй Чжен Бату", "Ян Гань", "Тама Цзу" деп кыдат бүүзелерниң лаңгылары үптөп, үрөп, оларның элзери чурттан үндүр сывырган.

Бо дугайын ону көргөн кижилер боттарының сактышкынынарыңа мынча деп чугаалааннар: "Өвүр талага турган кыдат садыгжыларның эт-бараанын болгаш чийең езу- биле үптөп алган мал-маганын ий- ле дүн-хүн иштинде хунаап-былаап алгаш, садыгжыларның боттарын ойладыпканнар. Торгалыг аксында кыдат бүүзениң ээзи, эң-не каржы- дерзии, мегечи чийең садыгжы Магааны боолуп өлүргөннер. Оон

улаштыр Моолдун Улан-Комга турган кыдат садыгжыларны база үптөп, бараанын үлежи алган болгаш садыгжыларны сывырып- каннар. Оон уламындан кайда-ла кыдат бүүзелер бар болдур, оон бараан-сараанын, мал-маганын моол-даа, тыва-даа араттар үптөп каапкан, Дамбыйның дээрбечи- лери үптөп каапкан дээр апарган. Шынында Дамбый моолдар-биле дугуржулга езугаар кыдат садыг- жыларның мал-маганын болгаш бараанын үлөшкөн болгаш Тыва- нын мурнуу кызыгаарындан болгаш Моолдун Убса аймаандан кыдат са- дыгжыларны үндүр сывырганнар".

Эртемдениң ажылындан алган үстүндө кириген үзүндү хөйүнү чугаалап турар. Шынап-ла, тыва араттар эжелекчи кыдаттарга удур калбаа-биле көдүрлүп үңгөн, олар- ның демиселин чоннун иштинден үнүп келген арат баштыңчылар удурткан. Алызы барып Хомду дайының баарда, сүзүк шерин дээр араттарның эки тура-биле чыгган шерин удуртуп чораан Кыргыс Дамбый ышкыш баштың- чылар ол-дур ийин. Ол Дамбыйның дугайында чер-чуртунуң чону мынчаар ырлажып чораан:

Борбаанактың чаңгыс оглу
Чанчын боорун билбээн-не бис.
Курбун-Шиви үш-ле дыды
Сандан боорун билбээн-не бис.
Хенче-Кара болза назы-хары-
даа, намдар-төөгүзү-даа, үзел-бо-
далы-даа Дамбый-биле барык дө-
мөй кижичи чораан хире. Хандагайты,
Бора-Шай, Солчур, Тээли, Чоза,
Торгалыг девискээринге хостал-
галыг демиселге Хенче-Кара идеп-
кейлиг киришкен дээрзинге чиг-
зиниг чок.

Буян-Бадыргы ышкыш чамдык улуг дүжүмөттөргө кыдаттарны камгалап турганы, шынап-ла, хөй уткалыг. Кыдат эрге-чагырга со- лушса-даа, алыс политиктиг угла- нышкыны өскерилбейн артып, байдал турмуңуң бээрге, катап ба- за-ла Тываже шургул кирип, мур- нукузундан артык аар дарлалды чүдүрө бээринден сезинген боор деп бодал болур. (Ындыг бодал, каш чыл эрткенде, бадькаттынган- даа ынчаш.) Күштүг кожаларлыг бичии чурттуң салымы берге-ле, езулуг хамаарышпас чорук дуга- йында бодаан-даа херээ чок. Буян- Бадыргының-даа, өске удуртукчу- ларның-даа политиктиг хөдөлгөш- кинерин сайгарып тура, олар чур- тунун, чонунуң салым-чолун бо- дааш, аргалыг-ла болза, эң чүгээр, өскелеринден дээр (эки деп болбас-даа болза) орукту шилип аарын оралдажып турганын утпас болзувусса эки.

Манчы Кыдаттын Даштыкы Моолда быжыг чөлөңгичи Хомду шивээзи болуп турган. Аңаа ын- чангы кыдат чагырга чери гарнизон шеригге ыналып, камгалап тургу- каш, Даштыкы Моолдун чаа чарлаан хамаарышпас чоруунга кыжангаш туруп берген. Ол байдал-биле эпте- жип болбазын билген моол казак- чагырга амбын-ноян Комбу-Доржу болгаш Бээзи кожуунун чагырга- зыңа Хомду шивээде камгаланган кыдат шеригни чылча шаап басчы- ры-биле дуза дилээн бижиктер чоруткан. М.Маңнай-оолдун иле- редип тыпканы Куулар Лопсаньың сактышкынын езугаар, "...Бээзи кожуунунга Моолдан Сандан чагырыкчы деп кижичи бижик эккеп, Хомду шивээзинде быжыгланган кыдат шеригни басчыр күш бээр дугайында дилег кылган".

Ынчан Тывага чыгдынгаш, ырак Хомду шивээзинче айттаныпкан

шериг чарлык шерин болгаш сүзүк шерин деп ийи бөлүккө чарлып, ниити саны муң кижичи чедип турган. Шупту шеригниң чогу тодараткан саны 698 кижичи болур, ол сандан дашкаар эки туразы-биле дайынга киришкеш келгеннерни катый са- наарга, муң кижичи чедип турары ол. Чарлык шерин эрге-дужаалдыг дүжүмөттөр баштап турган болза, сүзүк шерин колдуунда анаа арат- тардан тургустунган турган. Сүзүк шерин Борбаанак оглу Кыргыс Дамбый удуртканында кижичи кай- гаар чүвө чок, ол ындыг болур ужурул турган-даа — кыдаттарга удур демиселди баштай эгелеп, эш- өөрүн баштап турган эрес эр эки турачыларны камандылаас бол- за, кым камандылаар деп. Ынчаар- га дүжүмөттөрдөн Санаа мээр, Дандыгай чалаң олар чарлык ше- риниң доозазын чагырып турган- нар. Тыва чоннун бот-миннишки- нинге бир чаагай салдарлыг чүүл болза аңгы-аңгы кожууннар төлээ- лээн шериглер боттарын чаңгыс чоннун оолдары кылдыр медресе билип, эп-сеткилдиг хөдөлип, со- рук-күжүн каттыштырганында бо- лур. Даа, Бээзи, Оюн, Салчак ко- жууннарың арат чону алдан-маа- дырларның тура халыышкынын ба- зарының үезинде тургустунган че- рүлдээлиг, харын-даа өжөөнөш- кек байдалды эдип-чазаар үе кел- генин билип каан.

Хар-назын аайы-биле ап көөр болза, кандыг-даа назылыг шериг- лер бары солун. 19-20 харлыг хып дээн анык оолдардан эгелээш, 66 харлыг Базыр-Док база 66 харлыг Чырандай, 58 харлыг Буякпан, 59 харлыг Торлук, 71 харлыг Милдер дээн ышкыш улуг назылыглар бар. Колдуунда-ла бышкан назыныг, 30-50 хар аразында шериглер хавыртып чыгдыган. Ук шеригни Оюн, Салчак, Даа, Бээзи деп кол кожууннардан хавырып чыгган болуп турар. Ок-чепсек чедишпес, чамдык улус боолар безин чок турган. Кол-ла чүвө — эжелекчи- лер-биле сокчур, моол чон-биле кады хосталыкчы демиселди чаныш-сыныш чок чорудар сору- туң тыва шериглерде быжы.

Хенче-Кара дайынче бежен шеригниң даамалы бооп айттанган. Хандагайтыдан Байыскылаң мээр, Бора-Шайның Мөңгө чалан, шеригниң улуг эмчизи болган Мон- гуш Шырап хелиң, Ондар Токпа- оол, Монгуш Чыда, Ооржак Кенден- Нава дээн ышкыш чаңгыс чер-чурт- тулары база дыка хөй болган.

Документалдыг барымдаалар- дан ап көөргө, тыва шериг 1912 чыл- дың алды айда Хомдуга чеде бер- ген. Куулар Лопсаньың (Төңгүр- оол) сактышкынында мынча деп турар: "Бээзи кожуун шерин 1912 чылдың майның ортан үезинде Хө- ндергейлеп чоктааш, Бора-Шайның Моолдуг-Хем таварааш, дөрбөт чуртунче кире берген. Башкы кожуунун (амбынның) сүзүк шерин 400 хире кижичи Каргыраа сынының арт кырынга соондан кел- ди. Орта шеригни кезек-кезектерге хуваап, үениң байдалын допчулап тайылбырлааш, шеригниң сагылга- чурумун айыткан чүвө. Оон ыңай шеригниң мурнунга доскуул, хай- гылчыларны үндүрүп турар апар- ган. Каргырааны одурткаш, Дүжер- ликтеп баткаш, мингатар чурту Амыр-Шивилээш, Хомду хемге чеде бердивис. Ук хем бурунгаар аккан калбак, терең, аъттыг кежери берге хем болду. Бисти мурнай келген дөрбөт шериг хемниң ол чарында тур. Эртенинде моолдар бисти кожақтыг оңгачалар-биле

кежире бердилер..."

Хомду шивээзинче каза булгап, ында турар гарнизон-биле катты- жып алыр сорулгалыг, бүзөөлет- тиргеннерге боо-чепсек, аш-чем, аът-хөл чедирип бар чыткан 500 хире кыдат шеригни июль айның эгезинде бүрүнү-биле узуткааны — моол, тыва шериглерниң дайынчы сагыл четтиргени ол болган. Ол өйдө шивээден үңгөш, өөрүңе дуза кадар бодаан кыдат шеригге улуг чидириг таварыштырып, дедир кири сывыртаан. Киржикчилерниң сактышкыны-биле Дамбыйга баштаткан сүзүк шерин бо тул- чуушкуннарга онза шылгараан. Черле ынчаш тывалар, чакарлар, дөрбөттөр дээн ышкыш хөй эвес санныг аймак-чоннарың шериг- лери онза эрес-дидимин көргүс- кенин демдегеп болур.

Адак соонда Хомдуге каза таварып киреринге белеткел эрткен соонда, шиттирлиг хөмө тава- рыышкын август алдыда эртен эрте (М. Маңнай-оолдуу-биле) эгелээн. Маңаа база-ла тыва шериглер эрес- дидимин, чүреккир-сорукукур көргүзүп, мурнуу одуругга чо- рааннар. Кадыг-дошкун сегиржи алыышкын үезинде Джа-Лама деп база бир шериг баштыңчызы эрес- дидим кижиниң шеригни соруу киригени тиелелгениң бир дүлгүүрү болганын Хенче-Кара-даа, оон өөрү-даа эки билген. (Алызы ба- рып ак солааннар-биле тулчууш- куннар үезинде өөрүн шак ынчаар хей-аът кириер арганы Улуг-Аңчы ажыглап-даа турган магатчок болдур ийин.)

Моол шеригниң баштыңнары С.Максаржав (кол камандылакчы), Ж. Дамдинсүрэн олар тулчуушкун соонда, тыва эвилелчилерниң маа- дырлыг чоруун бедир-биле үнө- лээн. Тыва шеригни ыдыктыг торгу тук-биле шаңнаан. Куулар Лопсан Сорукут-Маадыр деп атты алган, Кыргыс Дамбый база Таңды Тыва- ның Маадыры деп атты алган деп турар. Маадыр атты өске ийи тыва кижиге база тывыскан деп медээ долузу-биле бадькаттынмаан, ону тодарадыры негеттинип турар. Ада-чурттуң Улуг дайынынга эрес- дидим чаалажып киришкен тыва эки турачыларның командири ка- питан Түлүш Кечил-оолдун Совет Эвилелиниң Маадыры ады канчап хөй он чылдар эрткенде, ол боду шагда-ла чок болганда, эгиттинип келчик. Шак ынчаар Хомдуга маадыр апарганнарың аттары ба- за катап эглип кээр чадавас. Ол ышкыш тыва шеригниң удуртукчу- ларыңа, эң эрес-дидим шериглер- ге база угундан-на шериг дужаал- дар болур мээр, чейзең, чаңгы, хүндү дээн ышкыш яңзы-бүрү ат- дужаалдарны чинзелиг бөрттер- биле катый тывыскан. Хенче-Кара сула чаңгы деп ат-дужаалды чинзелиг бөрт-биле катый алган. Моол шериг баштыңчызы Максар- жав боду Хатан-Батор деп адын база ынчан алган.

Хомду шивээзин хостап, кыдат гарнизонну баскан соонда, тыва шериг мөөңү-биле дораан Тываже ээп келбээн. Иштики Моолдан кээр деп турган кыдат шеригни дозар сорулгалыг поход кылыры дээн ышкыш дайынчы хөдөлгөшкениң- ге база кирип, чамдык шериг бөлүктөр мырынай чыл ажыг бол- гаш, төрөөн Тывазыңа ээп келген. Ол дугайында медээни улуг төөгүчү эртемденис, Улуг-Аңчы- ның чурттагы Монгуш Маңнай-оол илередип үндүргенин база катап демдегеп каайн.

(Уланчылыг).

Тыва Республиканың үлетпүр болгаш энергетика сайыдының болгаш сайыттың оралакчыларының хамаатыларны хүлээп алыр хуннериниң болгаш чериниң дугайында МЕДЭЭ

№	Албан-дужаалы	Ф.А.А.	Хүлээп алыр хуннери	Үе-шагы
1.	Сайыт	Сагаан-оол Карим Байлак-оолович	неделя санында среда хүнүндө	16 шактан 18 шакка чедир.
2.	Сайыттың бирги оралакчызы	Кажин-оол Роман Викторович	неделя санында среда хүнүндө	14 шактан 15 шакка чедир.
3.	Сайыттың оралакчызы	Шульгин Владимир Семенович	неделя санында пятница хүнүндө	15 шактан 17 шакка чедир.

Хүлээп алыр чери: Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, бажың 11. Телефон: 5-41-99.

Хоойлу-дүрүм органнарында

ЧОННУҢ АЙЫЫЛ ЧОК ЧОРУУ ДЭЭШ...

2011 чылдың 6 айының дүргүзүндө хоойлу-дүрүм камгалагының албан черлеринге 960 боо аймаа туттурган. Оларның 245-жи — араалыг уннуг, 597-зи — дески уннуг, 118-зи газ-биле бертип кемдедир боолар болган. Административ-тиг дүрүм езугаар 917 боо, 1796 ок хавыртанган.

РФ-тин КК-ниң 222 чүүлү езугаар ок-чепсекти хоойлуга чорүштүр кандыг-ла-бир арга-биле бодунга өңчү кылдыр шингээдиң алыры, шыгжаары, өске кижикче дамчыдары, орукка ону азы оң кол кезектерин, октар база частыр чүүлдер ап чорууру хоруглуг болгаш ол кем-херек үүлгедиишкенинге буруудаттырган кижиниң хосталгазын 8 чыл чедир казып шиңдер.

Бир эвес мындыг байдалга келген кижик боду эки туразы-биле ап чораан азы шыгжап турганы ок-чепсез эрге-хоойлу органнарынга дужааптар база оон өске херек үүлгедииңге хамаарылга чок болза, ол кеземче херээңге онаашпайн барып болур.

Оон аңгыда 2010 чылдың декабрь 23-те хоойлуга дүүшпес ок-чепсек эргилдизи-биле демисел адырында ажылдап турар эрге-хоойлу камгалаар органнарың ажыл-чорудулгазын экижидер сорулга-биле Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.В.Кара-оол «Чамдык чурттакчы чоннун шыгжап турар ок-чепсек, частыр чүүлдерин эки тура-биле оларның орнун тургу-

зуп бээр үндезин езугаар дужаарын организаастаар хемчеглер дугайында» доктаалга ат салган. Оң-биле холбаштыр база республиканың чурттакчы чонунун айыыл чок чорук талазы-биле федералдыг албанының Тыва Республикада эргелели болгаш Тыва Республиканың Иштики херектер яамызы холунда бүрүткеттинмез ок-чепсек, хоойлуга дүүшпес чүүлдерлиг чондан хоруглуг ол ок-чепсез эки тура-биле эрге-хоойлу органнарынга оларның орнун тургузуп бээр үндезин-дүрүм езугаар дужаарын, ол шыккаш хоойлуга дүүшпес, бүрүткеттинмез ок-чепсектиг улус дугайында билерлерни бо телефоннарже долгап дыңнадырын дилеп тур бис.

Россияның Айыыл чок чорук талазы-биле федералдыг албанының Тыва Республикада эргелелин дежурныйы — 2-19-70;

Россияның Айыыл чок чорук талазы-биле федералдыг албанының Тыва Республикада эргелелин «Бүзүрел телефону» — 2-04-34;

Тыва Республиканың Иштики херектер яамызының дежурныйы — 9-39-11, 9-39-12;

Тыва Республиканың Иштики херектер яамызының «Бүзүрел телефону» — 9-35-97.

Эргелелдин парламга албаны.

ХАГДЫНАРЫН ДЫҢНАДЫП ТУР

Россия Федерациязының Төп банкызының Тыва Республикада Национал банкызы шупту сонургалдыг кижилерге 2011 чылдың октябрь 1-ден эгелеп Шагаан-Арыг хоорайда саналга-касса төвүнүн хагдынарының дугайында дыңнадып тур.

Шагаан-Арыг хоорайда саналга-касса төвүнүн ажыл-лакчыларынга ачы-дуза чедирелгезин 2011 чылдың сентябрь 1-ге чедир сок-саткан.

КУЗУН БОЛУП ЭРТЕР

Тываның слесарь-сантехниктериниң аразынга «Жигули» «ВАЗ-06» маркалыг автомашина шаңналдыг конкурс болуп эртер.

«Мергежилениң тергилени» деп конкурстун дугайында дүрүмнерни Тываның Чазаа бадылаан. Шыырак шаңналдыг конкурсту слесарь-сантехник мергежилениң ат-алдарын бедидер сорулга-биле эртрип турар.

Төрүттүнген хүнүндөр-биле!

Кызыл хоорайда чурттап чоруур эл өөреникчилерин, ада-иелерин төлөптүг башкы Улус өөредилгезиниң тергилени, хоочун башкы Салбак-оол

Экер-ооловна ОНДАРНЫҢ бо чылдың август 3-те харлаарынга

Куулар кызы

Сүүрээрп дээрже углаан
Сүмбер-Уула, Бора-Тайга.
Сүмележи танышканым
Сүлдези бедик Куулар кызы.
Талыгырдан аалчылар келир
Тараа тарыыр Бора-Тайга.
Таалың, барбаң иштеп чораан
Тараачын уруу Куулар кызы.
Сарыг шокар чараш даштыг
Сайзанактыг Бора-Тайга.
Самнаар, ырлаар чаңы уран
Сагыжым өөрткен

Куулар кызы.

Алды, үстүү бажың санай
Ажы-толдуг Бора-Тайга.
Аккыр өргээ — школазында
Алдарлыг башкы Куулар кызы.

Аңгыр куштар ырлажып кээ
Алаак, шыктыг Бора-Тайга.
Авыралдыг оолдун, кыстың
Авазы болган Куулар кызы.
Артын иштин чаттып ойттан
Арбын малдыг Бора-Тайга.
Ажыл-ишке адын сыкпаан
Артык ынаам Куулар кызы.

Ады алгаан мөгелер чурту
Аржаан суглуг Бора-Тайга.
Угун салгап, кадык чоруту
Узун назылам, Куулар кызы.

2011.07

Кады чурттаан
Алдын-оол ОНД

Кызыл хоорай.

Бистин ачавыс Сергей Байыр-оолович САТТЫҢ август 3-те 55 харлаан юбилейи. Ачавыс — 3 оолдун, 2 кыстың, 6 уйнукарының ынак ачазы, кырган-ачазы. 35 чыл дүргүзүндө кады чурттап чоруур эжиниң быжыг чөлөң-гичи. Ачавыска төрүттүнген хүнүн тава-рыштыр кадыкшылды, узун назынны йөрээ-вишаан, дараазында одуругларны бараал-гаттывыс:

Авагыстың чөлөңгичи,
Ажы-толдун чоргааралы,
Ажыл-ишчи, чончу, сергек
Ачавысты хүндүлээр бис!

Хүндүткел-биле,

өөнүн ишти, уруглары, оол
кенээттери, күдээзи, уйну

ЧОННУ ХҮЛЭЭП АЛГАН

Тыва Республиканың Чазаның Кызыл кожуунда эртиг хүннеринге дүүштүр чамдык сайыттар июль 28-те к чагыргазына хууда болгаш өске-даа айтыргаларлыг келп хамаатыны хүлээп алган.

Хүлээп алышкынга келген хамаатылар колдуунда кожуун төвү Каа-Хем суурга болгаш чурттакчы-лыг өске-даа черлерге социал адырның объектилерин төлөвилеп тударынга дуза чедирерин дилээн.

Черби суурнуң ортумак шко-лазында ада-иелер комитетиниң даргазы Елена Калуж ук суурга чаа школа тударынга дуза көргүзерин тудуг болгаш коммунал ажыл-агый-ны чаартырының сайыды Владимир Саттан база өөредилге болгаш эр-тем сайыдының бирги оралакчызы Органа Натсактан ада-иелер мур-нундан дилээн. Каа-Хем суурга уруглар сады тударынга дузалаар дугайында дилегни ол-ла дарга-лардан Долаана Куулар кылган.

Улуг назылыг Любовь Арандол Каа-Хем суурнуң Фермер кудумчу-зунда бажыңнарга электри энер-гиязын кирип кожарынга детким-

че көргүзерин үлетпүр (энергетика сайыдының орал В.С. Шульгинден дилээн. Тура сайыдының орала Белекмаа Мунге Баян-Кол чаа Култура бажыңын туду дузалаарын өөренип көө-йында дилегни хүлээп алга

Кара-Хаак, Черби суурлу аргыжылга оруунда Би-Хе-чаа паромнуң ажылын шу-ында болуп турар бергед-нерни дүрген чайладыр-биле хемчеглерни алырын Хаак чурттуг Юрий Оюн ору спорт болгаш харылзаа Игорь Грейсеровтан дилээ

Хүлээп алышкынга кел-жилерниң тургускан айтыры дилеглерин өөренип көрүп болдунар хемчеглерни Чазак кижигүннери аазаан Хенче-Кара МО

Объектиниң ады	Өрээлдер саны	So	S кухня	Каыттар
Кызыл хоорай, Энергетиктер мкр. бажың 13, 4 каыт тууйбу бажың	1	43,26	9,96	1,2,3,4
	2 тип 1	84,63	11,50	1
	2 тип 2	74,78	12,27	1,2,3,4
Дужаар хуусаазы 2011 ч, 3 кв.	3	97,80	11,50	2,3,4

1 дөрбелчин метрде өртээ 34 500 рубльден ору Кап базым черде быжыг гаражтар бар.

ОЛ БАЖЫҢДАН КВАРТИРАЛАР САДЫП АЛЫРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ДАРААЗЫНДА ТЕЛЕФОННАРЖЕ ДОЛГААР:

тел/факс: (39422) 4-85-29,

8-923-268-90-73, 8-923-386-80-48, 8-905-920-41-01.

Кызыл хоорай, Колхозная кудумчузу, 2 «а».

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.

Кол редакторнуң хүлээлгезин күүседип турар В.О.КУУЛАР.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, редак-торнуң оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91, e-mail:shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru;

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис—2-18-10, култура, өөре-дилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажыл-агый — 2-17-09, очулга — 2-03-87, үлетпүр — 2-40-77.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 6910. Чагыг 86. Номерни парламга дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810900000010000 ОАО "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 301018107000000 БИК 049304740.

Россия Федерациязының Парлаага, телерадио-дамчыдылга би массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ор Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну чылдың май 14-те эде бүрүткээн.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730 «Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин-Кравченк Солунда парлааттыг материалдарын авторларының бода редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыганы са болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар бо харылаар.